

Дослідження

ЕРОЗІЯ ДЕМОКРАТІЇ

Світова криза демократії — це закономірний фінал системи, де індивідуальна свобода завжди програє «волі народу».

Як захистити людину від демократії, повернувши йому справжню свободу?

Які сценарії трансформації демократії можливі в сучасних умовах?

ЗМІСТ

Повернення до ліберальної демократії — основа збереження західного світу	3
Неліберальні демократії — новий тренд глобального суспільства	6
Криза демократії загальна ознака сучасного світу	7
Демократія, макроекономічні показники та розмір Держави	10
Хибні гіпотези або бомби під фундаментом демократії та свободи	14
Розширення Держави на шляху до саморуйнування	16
Вісім стадій ерозії свободи через зловживання демократією	26
Підміна економічної свободи та капіталізму демократією. Fact check гіпотез	29
Варіанти трансформації демократії до 2070 року	33
Висновки	36
Про Міжнародний Інститут Свободи (ILI)	39

Над дослідженням працювали:

Автор дослідження: Ярослав Романчук

Науковий редактор: Тетяна Стройко

Випусковий редактор: Наталія Слюсар

Дизайн: Яна Шевченко

ПОВЕРНЕННЯ ДО ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ — ОСНОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАХІДНОГО СВІТУ

Криза демократії перестала бути темою закритих наукових і політичних самітів, вийшовши на простори медіа вона стала **очевидною для кожної мислячої людини**. З середини 2020-х про це відкрито говорять практично всі вчені, експерти та аналітики, компетентні у політичних та економічних питаннях, захисті прав і свобод, системах державного управління. Йдеться не лише про авторитарні та гібридні режими, а й розвинені країни. Адже сьогодні руйнуються старі правові, економічні моделі та уклади, крихкими стають інститути, які після Другої світової війни були практично еталонними для всього світу.

Маяки західної цивілізації, де головною цінністю є свобода, на які десятиліттями орієнтувалися перехідні країни, та країни, що розвиваються, перестали вказувати безпечний, оптимальний шлях до **добробуту** і процвітання. Якою ж є причина таких процесів?

«...Занепокоєння станом демократії у США — явище не нове. Наші демократичні інститути і раніше піддавалися випробуванням. Проте нинішні загрози нашій системі державного управління мають гострий характер. Сучасне та майбутнє американської демократії викликають глибоке занепокоєння як у всьому світі, так і всередині країни, у тому числі як у республіканців, так і у демократів»¹.

¹Democracy Playbook 2025. Seven Pillars to Defend Democracy in 2025 and Beyond. Edited by Norman Eisen and Jonathan Katz. The Brookings Institution. January 2025 <https://www.brookings.edu/articles/democracy-playbook-2025/>

Йдеться у публікації 2025 року американського аналітичного центру Brookings Institution.

За оцінками однієї з найбільш авторитетних організацій з вивчення демократії у світі V-Dem Institute Гетеборзького університету, викладеними у звіті в березні 2026 року, рівень демократії у світі знизився до рівня 1978 року.

«...Досягнення «третьої хвилі демократизації», що почалася з 1974 року в Португалії, практично повністю втрачено. Демократія для середнього громадянина Західної Європи та Північної Америки знаходиться на найнижчому рівні за більш ніж 50 років, в основному через автократизацію, що триває в США»².

²Democracy Report 2026. Unraveling The Democratic Era? University of Gothenburg: V-Dem Institute. March 2026 https://www.v-dem.net/documents/75/V-Dem_Institute_Democracy_Report_2026_lowres.pdf

ВПЕРШЕ ЗА БІЛЬШ НІЖ 50 РОКІВ АМЕРИКА ВТРАЧАЄ СТАТУС ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ.

За даними **V-Dem Institute** на початок 2026 року у світі налічується 92 автократії та 87 демократій. 74% населення Землі (~6 млрд) мешкає в автократіях. І лише 6% населення планети (600 млн) живуть у ліберальних демократіях. У закритих автократіях живе більше людей (2,3 млрд людей або 28% населення Землі), ніж в електоральних та ліберальних демократіях (2,2 млрд осіб або 26% населення планети). Такої інтенсивної, динамічної хвилі автократизації історія ще не бачила. У країнах на шляху до автократії мешкають рекордні 3,4 млрд (41% населення Землі). Серед них сім країн ЄС, а також Великобританія та США.

Оцінка стану демократії у світі, 2025 рік

КРАЇНА	ІНДЕКС ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ		ІНДЕКС ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ	
	МІСЦЕ	ІНДЕКС	МІСЦЕ	ІНДЕКС
 Данія (LD - ліберальна демократія)	1	0,88	1	0,91
 Швеція (LD)	2	0,85	4	0,89
 Норвегія (LD)	3	0,85	2	0,89
 Швейцарія (LD)	4	0,84	7	0,88
 Естонія (LD)	5	0,84	5	0,89
 Ірландія (LD)	6	0,82	6	0,89
 Коста-Ріка (LD)	7	0,81	10	0,86
 Фінляндія (LD)	8	0,81	12	0,85
 Франція (LD)	9	0,8	9	0,86
 Бельгія (LD)	10	0,79	3	0,89
 Чехія (LD)	11	0,79	13	0,85
 Австралія (LD)	12	0,79	15	0,84
 Нова Зеландія (LD)	14	0,79	14	0,85
 Німеччина (LD)	15	0,78	21	0,83
 Нідерланди (LD)	18	0,77	20	0,83
 Південна Корея (LD)	22	0,74	25	0,82
 Канада (ED - електоральна демократія)	23	0,74	16	0,84
 Японія (LD)	24	0,73	24	0,82
 Литва (LD)	27	0,71	30	0,79
 Бразилія (ED)	28	0,7	32	0,78
 Тайвань (LD)	29	0,7	28	0,8
 Великобританія (ED)	30	0,69	37	0,77
 Кіпр (LD)	35	0,66	36	0,77
 Польща (ED)	36	0,64	38	0,77
 Італія (LD)	37	0,64	41	0,74
 ПАР (ED)	39	0,63	42	0,74
 США (ED)	51	0,57	47	0,74
 Аргентина (ED)	56	0,52	55	0,69
 Болгарія (ED)	67	0,5	73	0,6
 Румунія (ED)	69	0,46	72	0,6
 Молдова (ED)	73	0,45	81	0,55
 Вірменія (ED)	86	0,37	69	0,61
 Сингапур (EA - електоральна автократія)	87	0,36	97	0,3
 Угорщина (EA)	94	0,32	99	0,42
 Грузія (EA)	101	0,28	101	0,4
 Туніс (EA)	104	0,26	102	0,4
 Індія (EA)	105	0,26	106	0,38
 Україна (EA)	108	0,24	105	0,39
 Казахстан (EA)	127	0,13	128	0,26
 Туреччина (EA)	140	0,11	122	0,29
 Узбекистан (СА - замкнена автократія)	154	0,08	138	0,22
 В'єтнам (СА)	144	0,1	161	0,15
 Росія (СА)	162	0,06	152	0,17
 Китай (EA)	171	0,04	175	0,07
 Білорусь (СА)	172	0,04	155	0,16

Джерело: Democracy Report 2026. Unraveling The Democratic Era? University of Gothenburg: V-Dem Institute. March 2026

https://www.v-dem.net/documents/75/V-Dem_Institute_Democracy_Report_2026_lowres.pdf

International IDEA у доповіді «Стан демократії у світі 2025» (The Global State of Democracy 2025. Democracy on the Move) оцінює стан демократії за чотирма групами факторів:

- Представництво;
- Верховенство закону;
- Права;
- Участь громадян.

Кожна група включає показники такі як чесні вибори чи незалежність судової влади.

«...Загальні тенденції свідчать, що демократія у всьому світі продовжує слабшати. У 2024 році в 94 країнах — які становить 54% від загальної кількості країн, що оцінюються, — відзначалося погіршення показників, принаймні по одному з факторів демократичного розвитку порівняно з їхніми власними показниками п'ятирічної давності. Навпаки, тільки в 55 країнах (32%) за цей період зазначалося покращення показників принаймні по одному з факторів»³.

³The Global State of Democracy 2025. Democracy on the Move. International IDEA (International Institute for Democracy and Electoral Assistance). September 2025 <https://www.idea.int/sites/default/files/2025-09/global-state-of-democracy-2025-democracy-on-the-move.pdf>

Про погіршення стану політичних прав і громадянських свобод – а це невіддільні частини демократії – говорить Freedom House у доповіді «Свобода у світі у 2026. Тінь автократії, що зростає» (Freedom in the World 2026. The Growing Shadow of Autocracy)⁴:

⁴Freedom in the World 2026. The Growing Shadow of Autocracy. Freedom House. March 2026 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2026-03/FIW2026_final_digital%20%281%29.pdf

«...2025 року рівень свободи у світі знижується двадцятий рік поспіль. Протягом року у 54 країнах відзначалося погіршення становища у сфері політичних прав та громадянських свобод, тоді як покращення ситуації спостерігалось лише у 35 країнах».

З 87 країн, які кваліфікувалися Freedom House, з погляду політичних прав та громадянських свобод вільними у 2005 році, залишилися лише 76 країн або 85%. Такий висновок зроблено на основі оцінки 195 країн та 13 територій за 25 індикаторами.

- 39% населення планети живе у 48 частково вільних (partly free) країнах.
- 40% населенні планети живе у 59 невольних (not free) країнах.
- 21% населення планети живе у 88 вільних (free) країнах.

Африка (1,5 млрд осіб, 54 країни): 57% живе у невольних країнах, 33% у частково вільних і лише 10% - у вільних.

Америка (населення 2-х континентів 1 млрд осіб, 36 країн): 72% живе у вільних країнах, 22% у частково вільних та 6% у невольних.

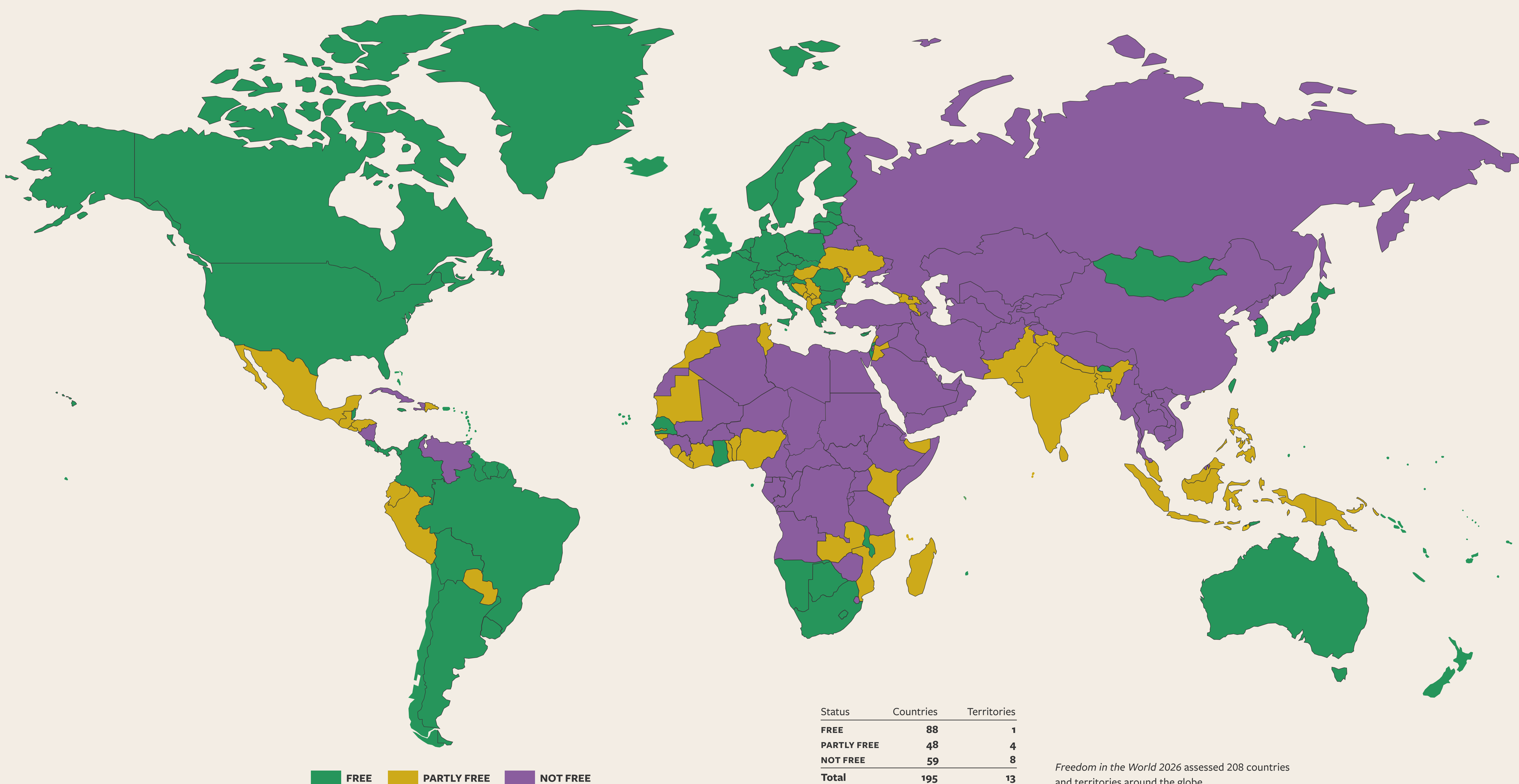
Азійсько-тихоокеанський регіон (4,3 млрд осіб, 39 країн): 40% живе у невольних країнах, 54% у частково вільних і лише 6% у вільних країнах.

Євразія (295,8 млн осіб, 12 країн): 84% населення живе у невольних країнах, 16% у частково вільних, а вільних країн у цьому регіоні світу немає.

Близький Схід (288,1 млн осіб, 13 країн): 91% населення живе у невольних країнах, 6% у частково вільних країнах і лише 3% - у вільних.

Freedom in the World 2026. The Growing Shadow of Autocracy. Freedom House. March 2026 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2026-03/FIW2026_final_digital%20%281%29.pdf

FREEDOM IN THE WORLD 2026

Європа (637 млн осіб, 42 країни): 83% населення живе у вільних країнах, 4% у частково вільних та 13% у невольних.

«...Хоча за останні два десятиліття багато прав і свобод утискалися, найбільше постраждали свобода ЗМІ, свобода самовираження та право на належну правову процедуру. Основними чинниками погіршення ситуації за цей 20-річний період стали державні перевороти, збройні конфлікти, посягання обраних лідерів на демократичні інститути, а також посилення репресій з боку авторитарних режимів»⁵.

⁵Джерело: Democracy Report 2026. Unraveling The Democratic Era? University of Gothenburg: V-Dem Institute. March 2026
https://www.v-dem.net/documents/75/V-Dem_Institute_Democracy_Report_2026_lowres.pdf

Колись згуртована група вільних, демократичних країн, яка єдиним голосом адвокувала цінності та інститути ліберальної демократії, розпалася на частини, а трансатлантичне партнерство не витримало випробування російсько-українською, ірано-американською, ірано-ізраїльською війнами, «зеленим» порядком денним DEI/ESG.

НЕЛІБЕРАЛЬНІ ДЕМОКРАТІЇ — НОВИЙ ТРЕНД ГЛОБАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Країни Заходу, які традиційно вважалися втіленням ліберальної демократії (країни ЄС, G-7, НАТО), суттєво знизили алокацію ресурсів на просування своїх фундаментальних цінностей у світі.

На тлі стагнації економіки більшості країн ЄС, екстравагантної зовнішньої, торгової та промислової політики США, динамічного розвитку тоталітарного Китаю, фашистської Росії та Індії, яка скочується до авторитаризму, баланс інтересів у понад 100 країн світу зрушився на користь недемократичних, авторитарних правових, соціально-економічних моделей. Багато хто називає їх неліберальними демократіями (illiberal democracy).

Термін **«illiberalism»**⁶ став частиною сучасного філософського, політекономічного дискурсу для опису тих гібридних моделей та інститутів, які сформувалися за останні 25 років. Це політична, правова система, в якій баланс гілок влади зрушений на користь виконавчої влади, на користь суверенітету національної держави від наднаціональних інститутів та міжнародного права.

Вона передбачає ставку на традиційні цінності та заперечення мультикультуралізму, вимоги різних соціальних груп та державний інтервенціонізм в економіці, особливо в інноваційній, промисловій та торговельній політиці.

“Нелібералізм” став черговою формою моделі держави загального інтервенціонізму. При цьому ліві інтелектуали через нього нав'язують свою інтерпретацію нібито то правильного лібералізму, в якому, як це не парадоксально, Держава відіграє ще більшу роль в економіці.

Експерти Freedom House у згаданій доповіді про стан свободи у світі наголошують:

«...Важливо відзначити, що умови для свободи кардинально змінилися не тільки в багатьох країнах, а й на глобальному рівні, оскільки зростаюча кількість авторитарних режимів об'єдналася з метою підризу діяльності груп громадянського суспільства, міжнародних інститутів та спостереження за виборами в рамках кампанії щодо створення більш сприятливих умов для автократії в усьому світі. Хоча багаті демократичні країни, такі як США та держави-члени Європейського Союзу тривалий час боролися з цими зусиллями, багато з них тепер значно відійшли від своєї традиційної діяльності, наприклад, від програм зовнішньої допомоги, спрямованих на підтримку та просування політичних прав та громадянських свобод. Наслідки цих змін продовжуватимуть позначатися в усьому світі».

⁶«Нелібералізм» або «illiberalism» описано у Routledge Handbook of Illiberalism Edited By András Sajó, Renáta Uitz, Stephen Holmes. Існує веб сайт, присвячений цій концепції та моделі <https://www.illiberalism.org/>
Опис іллібералізму в The Oxford Handbook of Illiberalism <https://academic.oup.com/edited-volume/55211>

КРИЗА ДЕМОКРАТІЇ ЗАГАЛЬНА ОЗНАКА СУЧАСНОГО СВІТУ

За даними Ipsos KnowledgePanel, задоволення тим, як працює демократія, залишається на низькому рівні. У опитаних країнах ЄС у 2024 році лише у Швеції кількість громадян, які задоволені тим, як працює демократія, суттєво більша за тих, хто нею не задоволений - 65% проти 15%. В інших країнах опитування показує стійку тенденцію задоволеності станом демократії та стурбованість щодо її перспектив через 5 років⁷.

⁷State of Democracy Tracker. Ipsos KnowledgePanel. October 2025. <https://www.ipsos.com/en/the-state-of-democracy-2025>

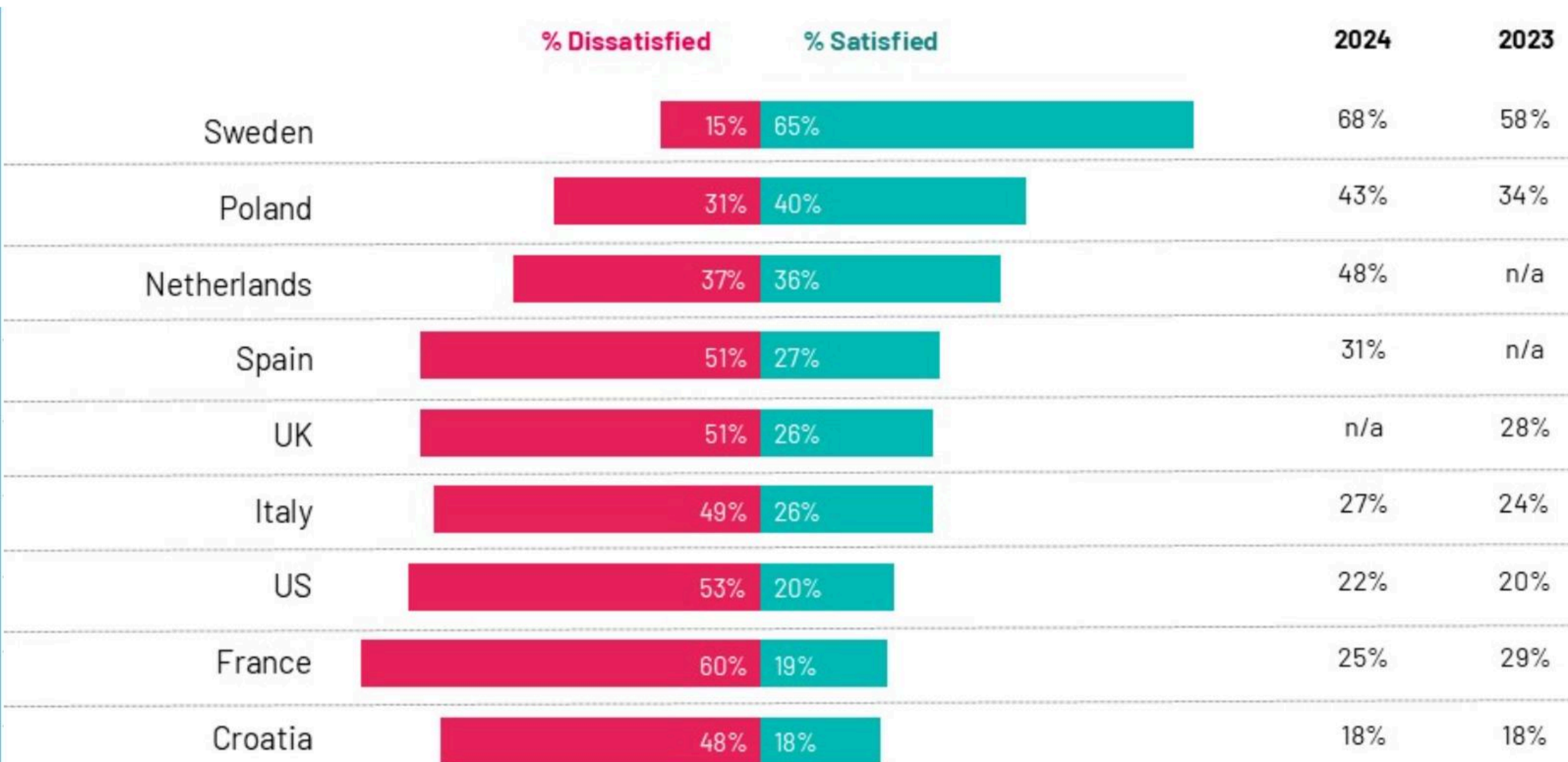
У Польщі задоволено демократією 40%, не задоволені 30%, у Нідерландах 36% задоволені й 37% не задоволені, в Іспанії – 27% проти 51%, у Британії – 26% проти 49%, США – 20% та 53%, Франції – 19% та 60%, Хорватії – 18% та 48%.

Швеція — єдиний виняток, більшість громадян в опитаних країнах ЄС стурбовані станом демократії через 5 років.

Причому у Франції ставлення тих, хто занепокоєний, до тих, хто не висловлює занепокоєння, 86% проти 11%, в Іспанії – 80% проти 18%, Британії – 75% проти 19%, Польщі – 75% проти 22%, Нідерландах – 74% проти 22%, Хорватія 64% проти 33%, а США – 69% проти 23%.

Satisfaction with democracy continues to be highest in Sweden, but has dropped in the Netherlands and in France since 2024

Q: Overall, how satisfied or dissatisfied are you with the way democracy is working in your country?

Base: Adults aged 16+/18+, Croatia = 1,001, France = 1,001, Italy = 1,003, Netherlands = 882, Poland = 801, Spain = 800, Sweden = 1,002, UK = 2,380, US = 1,024; Interviewed via Ipsos KnowledgePanel, 12-29 September 2025

© Ipsos KnowledgePanel | Democracy tracker | October 2025 | Version 1 | Public

In all countries except Sweden, majorities are worried about the state of democracy in the next 5 years

Q: How worried, if at all, are you about the state of democracy in your country in the next 5 years?

Base: Adults aged 16+/18+, Croatia = 1,001, France = 1,001, Italy = 1,003, Netherlands = 882, Poland = 801, Spain = 800, Sweden = 1,002, UK = 2,380, US = 1,024; Interviewed via Ipsos KnowledgePanel, 12-29 September 2025

© Ipsos KnowledgePanel | Democracy tracker | October 2025 | Version 1 | Public

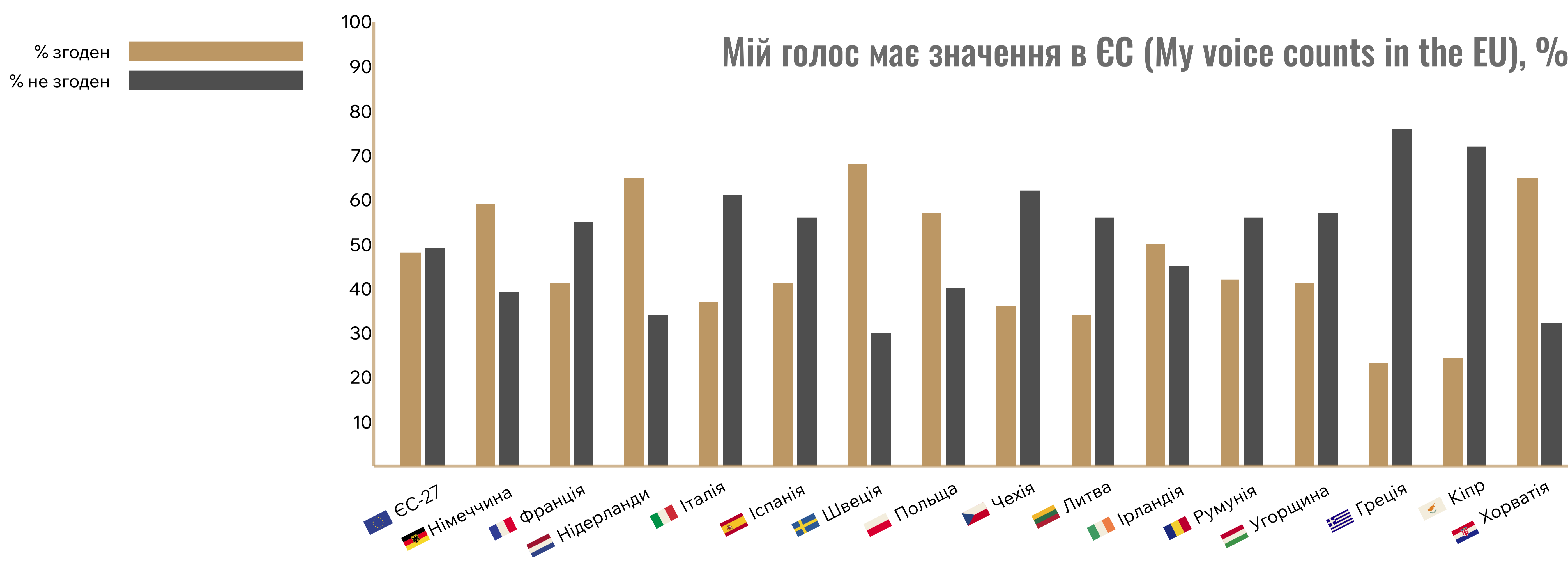
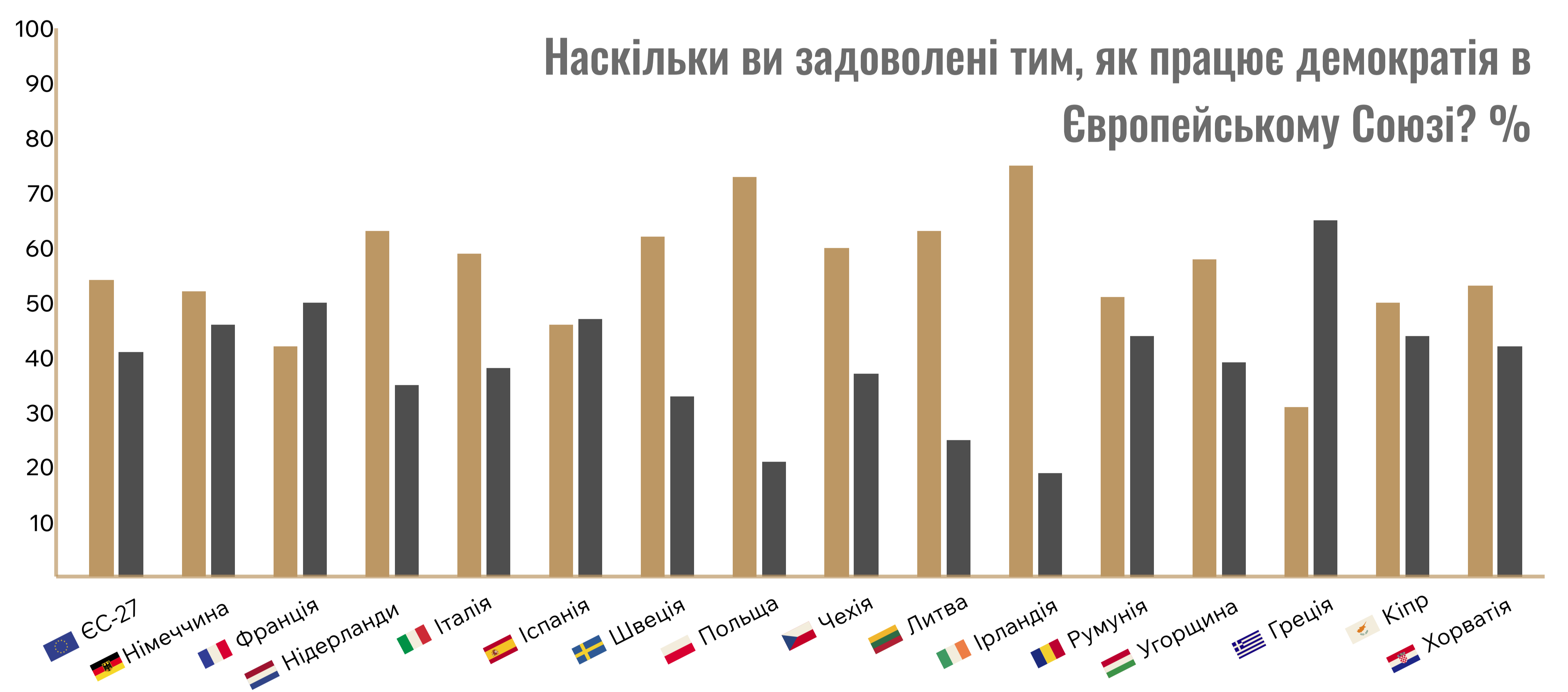
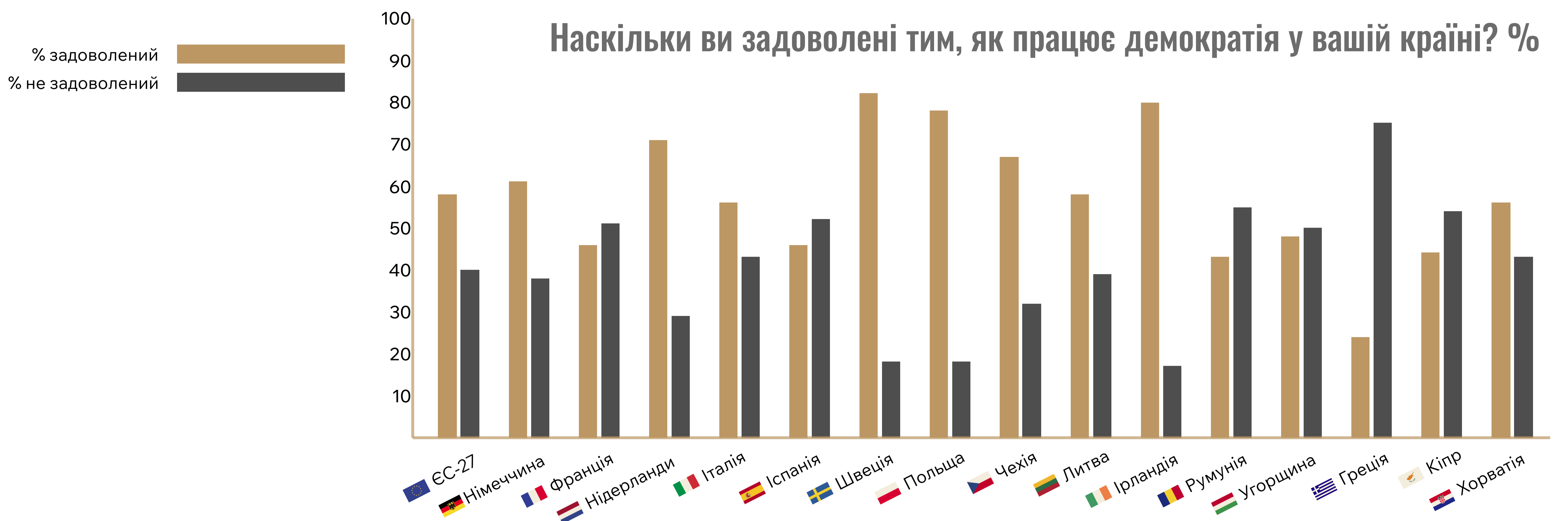

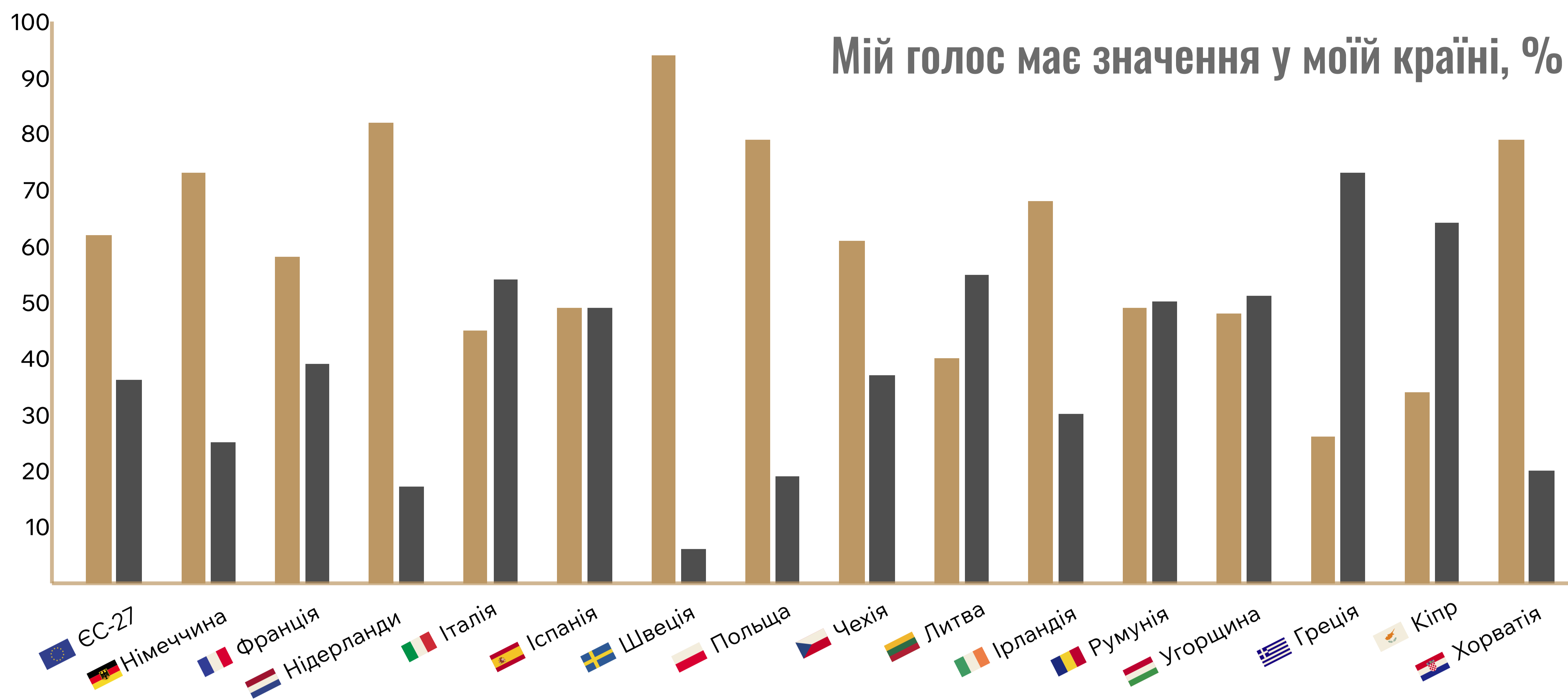
EP Autumn 2025 survey | EB 104.2. Eurobarometer. February 2026. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3632>

Дані опитування Євробарометра⁸, опубліковані у лютому 2026 року, підтверджують наявність кризи демократії в Європейському Союзі.

Загалом у ЄС-27 задоволені тим, як працює демократія 58% населення країн ЄС, незадоволені – 40%. Тим, як працює демократія в ЄС, задоволені 54% громадян країн ЄС, незадоволені – 41%. У Греції не задоволені тим, як у їхній країні працює демократія, 75% населення, а вона – член ЄС та НАТО, у Болгарії – 53% незадоволених демократією, на Кіпрі таких – 54%, у Румунії – 55%, у Хорватії – 53%, Іспанії – 52%, навіть у Німеччині – аж 38%, тобто більш ніж третина.

Опитування Eurobarometer. Криза демократії у Європейському союзі

Джерело: EP Autumn 2025 survey | EB 104.2. Eurobarometer. February 2026. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3632>

Про високий рівень відчуження громадянина від системи прийняття рішень на рівні держави говорять відповіді мешканців ЄС на запитання, чи мій голос має значення в моїй країні. Найбільше таких серед греків - 73%, крім того, 76% жителів цієї країни вважають, що їхній голос не має значення в ЄС. Загалом дедалі більше громадян ЄС відчуває відчуження щодо системи прийняття рішень на наднаціональному рівні, у Європейському Союзі, серед них 72% кіпріотів, 53% бельгійців, 55% французів, 62% чехів, 65% латишів, 56% іспанців.

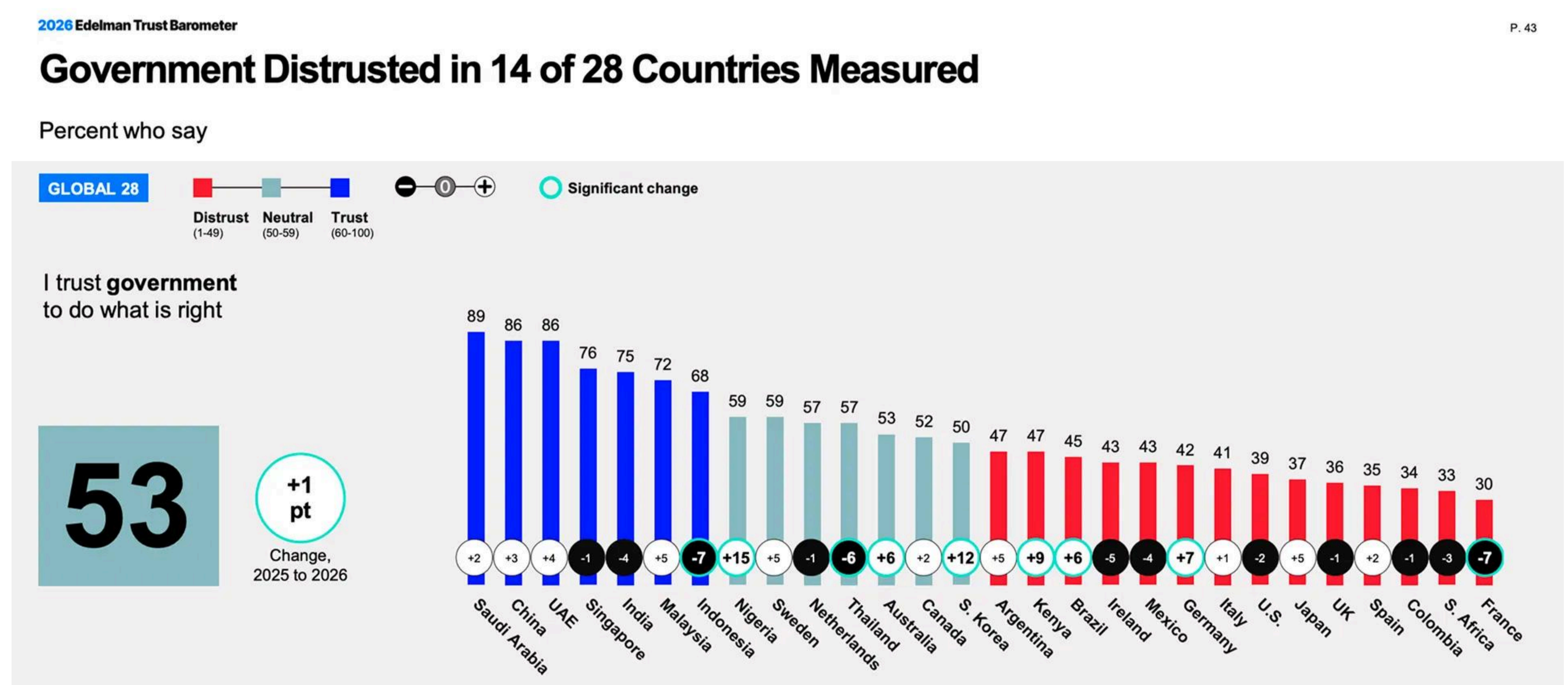
Загалом у ЄС-27 49% громадян вважають, що їх голос на рівні ЄС не має значення.

ОЧЕВИДНИМ ПРОЯВОМ КРИЗИ ДЕМОКРАТІЇ Є КРИЗА ДОВІРИ, НАСАМПЕРЕД ЧЕРЕЗ ДУЖЕ НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ ДОВІРИ ДО УРЯДУ, ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ГІЛОК ВЛАДИ.

За даними Edelman Trust Institute у 2026 році серед основних інститутів (ЗМІ, бізнес, НУО) рівень довіри до Уряду – найнижчий⁹. Загалом йому довіряють 53%, що близько до зони недовіри.

⁹Edelman Trust Barometer 2026 «Trust Amid Insularity». Edelman Trust Institute. January 2026 https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2026-01/2026%20Edelman%20Trust%20Barometer%20Global%20Report_Final.pdf

- Найвищий рівень довіри до держави в Саудівській Аравії – 89%, Китаї – 86%, ОАЕ – 86%, Сінгапурі – 76% та Індії – 72%.
- У нейтральній зоні опинилися Швеція (59%), Австралія (53%), Канада (52%), Південна Корея (50%).
- До зони недовіри до Уряду потрапили Бразилія (45%), Ірландія (43%), Німеччина (42%), Італія (41%), США (39%), Японія (37%), Британія (36%), Іспанія (35%), Південна Африка (33%), Франція (30%).

Джерело: 2026 Edelman Trust Barometer, https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2026-01/2026%20Edelman%20Trust%20Barometer%20Global%20Report_01.21.26_0.pdf

Зазначимо, що країни, в яких зафіксовано найвищий рівень довіри, не є вільними та демократичними. У кращому разі вони є гібридними режимами.

На кризу довіри вказують також результати опитування Європейської комісії «Євробарометр 104» (жовтень – листопад 2025 р.)¹⁰.

¹⁰Standard Eurobarometer 104. Public opinion in the European Union. First results report. October – November 2025. Publication date: December 2025. European Commission <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3378>

На запитання, чи ви схильні довіряти, чи не довіряти національному уряду, загалом у ЄС-27 схильні не довіряти 63%, довіряти – 33%.

	Oct/Nov 2025	Tend to trust	Tend not to trust	Don't know
EU27		33	63	4
EURO		31	65	4
NON EURO		39	56	5
BE		34	63	3
BG		25	66	9
CZ		29	67	4
DK		53	42	5
DE		40	55	5
EE		36	54	10
IE		43	53	4
EL		19	79	2
ES		29	68	3
FR		9	86	5
HR		35	64	1
IT		38	60	2
CY		35	63	2
LV		31	64	5
LT		34	59	7
LU		71	24	5
HU		41	55	4
MT		40	53	7
NL		24	73	3
AT		48	46	6
PL		45	49	6
PT		49	47	4
RO		33	64	3
SI		27	69	4
SK		26	72	2
FI		45	50	5
SE		41	57	2

За окремими країнами: у Німеччині восени 2025 року довіряли своєму уряду 40%, не довіряли – 55%, у Франції довіряли 9%, не довіряли 86%, в Іспанії це співвідношення 28% та 68%, у Греції 19% та 79%, в Польщі 45% до 49%.

З усіх країн ЄС лише у Данії кількість тих, хто довіряє національному уряду більше, ніж тих, хто не довіряє - 53% проти 42%, а також у Португалії - 49% і 47% та Люксембурзі - 71% і 24%. Криза довіри до національного уряду фіксується у Великій Британії: 25% довіряють і 70% не довіряють, у Туреччині з серйозними дефектами демократії довіряють 59%, а не довіряють 40%.

Довіра до національного парламенту також фіксується на критично низькому рівні. Загалом по ЄС восени 2025 року були схильні довіряти своїм національним парламентам 34%, не довіряти – 61%. У Німеччині довіряли 44%, не довіряли 50%, у Франції довіряли 12%, не довіряли 80%, в Італії довіряли 41%, не довіряли 56%, в Іспанії довіряли 23%, не довіряли 71%, у Польщі – 32% та 67%, у Греції 20% проти 78%.

Рівень довіри до національного парламенту вищий, ніж недовіри лише у Швеції (63% проти 34%), Фінляндії (60% проти 35%), Австрії (56% проти 39%), Люксембурзі (60% проти 26%), Данії (66% проти 31%).

Великобританія також відтворює патерн ЄС. Тут восени 2025 року національному парламенту довіряли 27% населення, не довіряли 66%, а в схильній до авторитаризму Туреччині довіряли 57%, і не довіряли 42%.

ДЕМОКРАТІЯ, МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ТА РОЗМІР ДЕРЖАВИ

Романтизація та ідеалізація демократії активізувалася після Другої світової війни, коли світ був поділений на дві нерівні частини.

Перша, набагато більша за розміром щодо території та населення – це тоталітарний Радянський Союз із десятками країн-сателітів та схильних до кооперації з ними.

Друга, набагато менша частина світу, за населенням та кількістю країн представляла Захід. До нього входили країни Західної Європи, ЄС, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Японія, а до кінця ХХ століття – Південна Корея.

При цьому рівень доходів, багатства, якість життя на Заході були незрівнянно вищими. Захід, як втілення демократії та вільного ринку, випереджав НЕ-Захід не тільки за економічними, фінансовими показниками (ВВП на душу населення, продуктивність праці, забезпеченість домашніх господарств матеріальними благами, обсяг капіталу, місткість ринку, купівельна спроможність населення, грошова стабільність, обсяг експорту тощо), але і за соціальними показниками (тривалість життя, розмір пенсій та соціальних трансфертів, дитяча смертність, якість життя тощо).

За даними А.Меддісон та Центру вивчення розвитку в країнах Західної Європи загалом у 1900 році середня тривалість життя людини становила 46 років, у 1950 р. – 67 років, у 1999 р. – 78 років¹¹.

¹¹The World Economy. Volume 1. A Millennial Perspective. Volume 2.

Historical Statistics. Development Centre studies. Angus Maddison. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 2006

https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2006/09/the-world-economy_g1gh69e4/9789264022621-en.pdf

- Країни Західної Європи 1900 р. - 46 років, 1950 р. – 67 років, 1999 р. – 78 років.
- У США 1900 р. - 47 років, 1950 р. – 68 років, 1999 р. – 77 років.
- У Японії 1900 р. - 44 роки, 1950 р. – 61 рік, 1999 р. – 81 рік.
- У Росії 1900 р. - 32 роки, 1950 р. – 65 років, 1999 р. – 67 років.
- У Китаї 1900 р. - 24 роки, 1950 р. – 32 роки, 1999 р. – 60 років.

Цифри свідчать про залежність між розвитком демократії та зростанням ВВП країн, порівняємо показники Великобританії, Франції, США з даними зростання багатства Китаю та Індії на душу населення. У країнах із гострим дефіцитом свободи та демократії динаміка є показовою.

У 1913 р. у міжнародних доларах 1990 р. ВВП на душу населення Великої Британії був \$5150, 1950 р. - \$6907, 1998 р. - \$18714.

У Франції 1913 р. ВВП на душу населення був \$3485, 1950 р. - \$5270, 1998 р. - \$19558.

У США 1913 року ВВП на душу населення був \$5301, 1950 р. - \$9561, 1998 р. - \$27331.

Для порівняння у країнах з гострим дефіцитом свободи та демократії динаміка була геть іншою.

У Китаї 1913 р. ВВП на душу населення був \$552, 1950 р. - \$439, 1998 р. - \$3117.

У Індії 1913 р. ВВП на душу населення складав \$673, 1950 р. – \$619, 1998 р. - \$1746.

Динаміка ВВП на душу населення в окремих країнах світу: 1913- 1998 рр.

КРАЇНА	1913 РІК	1973 РІК	1998 РІК
12 країн Західної Європи	3 688	12 159	18 742
 Данія	3 912	13 945	22 123
 Франція	3 485	13 123	19 558
 Німеччина	3 648	11 966	17 799
 Італія	2 564	10 653	17 759
 Швеція	3 096	13 493	18 685
 Швейцарія	4 266	18 204	21 367
 Ірландія	-	3 446	18 183
 США	5 301	16 689	27 331
 Канада	4 447	13 838	20 559
Країни колишнього СРСР	1 488	6 085	3 893
Східна Європа	1 527	5 695	4 229
 Україна	-	5 118	3 296
 Аргентина	3 797	7 973	9 219
 Бразилія	811	3 882	5 459
Усього 44 країни Латинської Америки	1 511	4 531	5 795
 Китай	552	839	3 117
 Індія	673	853	1 746
 Японія	1 387	11 439	20 410
 Південна Корея	893	2 841	12 152
41 країна Східної Азії	679	1 554	3 436
 Єгипет	732	1 022	2 128
 ПАР	1 602	4 175	3 858
57 країн Африки	585	1 365	1 368

Джерело: The World Economy, Volume 1. A Millennial Perspective, Volume 2.
Historical Statistics, Development Centre studies.
Angus Maddison, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2006
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2006/09/the-world-economy_g1gh69e4/9789264022621-en.pdf

Динаміка продуктивності праці (ВВП на відпрацьовану годину): 1913 - 1998 рр.

КРАЇНА	1913 РІК	1973 РІК	1998 РІК
12 країн Західної Європи	3,12	16,21	28,53
 Данія	3,58	16,57	26,18
 Франція	2,88	18,02	33,72
 Німеччина	3,03	14,76	26,56
 Італія	2,13	15,92	27,9
 Швеція	2,58	18,02	26,27
 Швейцарія	3,3	18,54	24,81
 Ірландія	-	9,84	27,05
 США	5,12	23,72	34,55
 Канада	4,45	19,74	26,04
 Аргентина	-	10,7	13,45
 Бразилія	-	5,78	7,87
 Венесуела	-	19,27	13,72
 Японія	1,08	11,57	22,54

Джерело: The World Economy. Volume 1. A Millennial Perspective. Volume 2. Historical Statistics. Development Centre studies. Angus Maddison. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). 2006
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2006/09/the-world-economy_g1gh69e4/9789264022621-en.pdf

Історично безпрецедентне економічне зростання, накопичення капіталу та багатства, безпрецедентне покращення соціальних показників життя більшості людей, а не лише еліт, відбулося паралельно з трансформаціями системи державного управління, насамперед у країнах Заходу, зі зміною культурного коду суспільства. Коли, наприклад, виборче право стало загальним, а технологічний, технічний прогрес розкріпачив жінок, дозволивши їм розширити свою участь не лише на ринку праці, а й у системі державного та корпоративного управління. Водночас відбувалося зростання добробуту, повне охоплення середньою та значне охоплення вищою освітою, коли вона перестала бути привілеєм лише багатії частини населення, інтенсифікація інформаційного поля (телебачення, газети, радіо, а потім інтернет із соціальними мережами). Також активізувалися міграційні потоки та збільшилися можливості для подорожей та туризму – і все це відбувалося одночасно з формуванням групи країн з високим рівнем доходу.

Динаміка частки основних країн Заходу та їх конкурентів у виробництві світового ВВП, 1980 – 2024 рр.

КРАЇНА	Доля ВВП країни у світі, %						Зміна частки країни у світовому ВВП, 2024 до 1980 рр. у %
	1980 РІК	1990 РІК	2000 РІК	2010 РІК	2020 РІК	2024 РІК	
 США	25	26,3	32,6	23,1	24,9	26,4	5,6%
 Великобританія	5,3	5,3	5,3	3,8	3,1	3,3	-37,7%
 Німеччина	7,5	7,1	6,3	5,3	4,6	4,2	-44%
 Канада	2,4	2,6	2,4	2,5	1,9	2	-16,7%
 Франція	6,1	5,6	4,3	4,1	3,1	2,9	-52,5%
 Італія	4,2	5,1	3,7	3,3	2,2	2,1	-50%
 Японія	9,79	14,07	15,81	8,97	5,89	3,64	-62,8%
 Австралія	1,4	1,4	1,3	1,9	1,6	1,6	14,3%
 Іспанія	2	2,4	1,9	2,2	1,5	1,6	-20%
РАЗОМ:	63,69	69,87	73,61	55,17	48,79	47,74	-25%
 Китай	2,7	1,8	3,9	9,4	17,6	17	629,6%
 Індія	1,6	1,4	1,5	2,6	3,1	3,5	218,8%
 Бразилія	1,3	2	2,1	3,4	1,7	2	53,8%
 Росія	-	-	0,9	2,5	1,7	2	222,2%
 Південна Корея	0,6	1,3	1,9	1,8	2	1,7	283,3%
 Мексика	2,1	1,4	2,4	1,7	1,3	1,7	-19%
 Туреччина	0,8	0,9	0,9	1,2	0,8	1,2	150%
 Індонезія	0,9	0,6	0,6	1,2	1,2	1,3	144,4%
 Саудівська Аравія	1,4	0,5	0,6	0,8	0,9	1	-28,6%
СВІТОВИЙ ВВП, МЛРД \$:	11 450	22 643	31 436	65 206	85 764	110 549	9,7 разів (965,5%)

Розраховано на основі даних World Economic Outlook Database. April 2025 Edition.
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2025/april>

У 1913 р. частка Західної Європи у світовому ВВП становила 33,5%, 1950 р. – 26,3%, а у 1998 р. впала до 20,6%.

Частка Японії у 1913 р. становила 2,6% від світового ВВП, 1950 р. – 3%, а у 1998 р. зросла до 7,7% ВВП.

Частка Азії (крім Японії) 1913 р. була 21,9% ВВП, 1950 р. – 15,5%, 1998 р. – 29,5% ВВП.

Частка Африки майже незмінна: 1913 р. - 2,7% ВВП, 1950 р. – 3,6% ВВП, 1998 р. - 3,1% ВВП.

Частка країн Заходу за межами Європи 1913 р. була 21,7% світового ВВП, 1950 р. – 30,6%, 1998 р. – 25,1%.

За визначенням **світового банку** та оєср країною з високим рівнем доходу вважається країна з валовим національним доходом на душу населення \$13935¹². Таких у 2025 році у світі було 87 країн.

¹²Country Classification 2025 – as of 24 July 2025
<https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/aid-and-export-credits/cty-class-en.pdf>
<https://blogs.worldbank.org/en/opendata/understanding-country-income-world-bank-group-income-classifica>

За сучасним визначенням у 1950 році лише три країни входили до категорії «країна з високим рівнем доходу»: Кувейт, Катар та ОАЕ.

Немає сумнівів, що після Другої світової війни рівень життя як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються, різко підвищився.

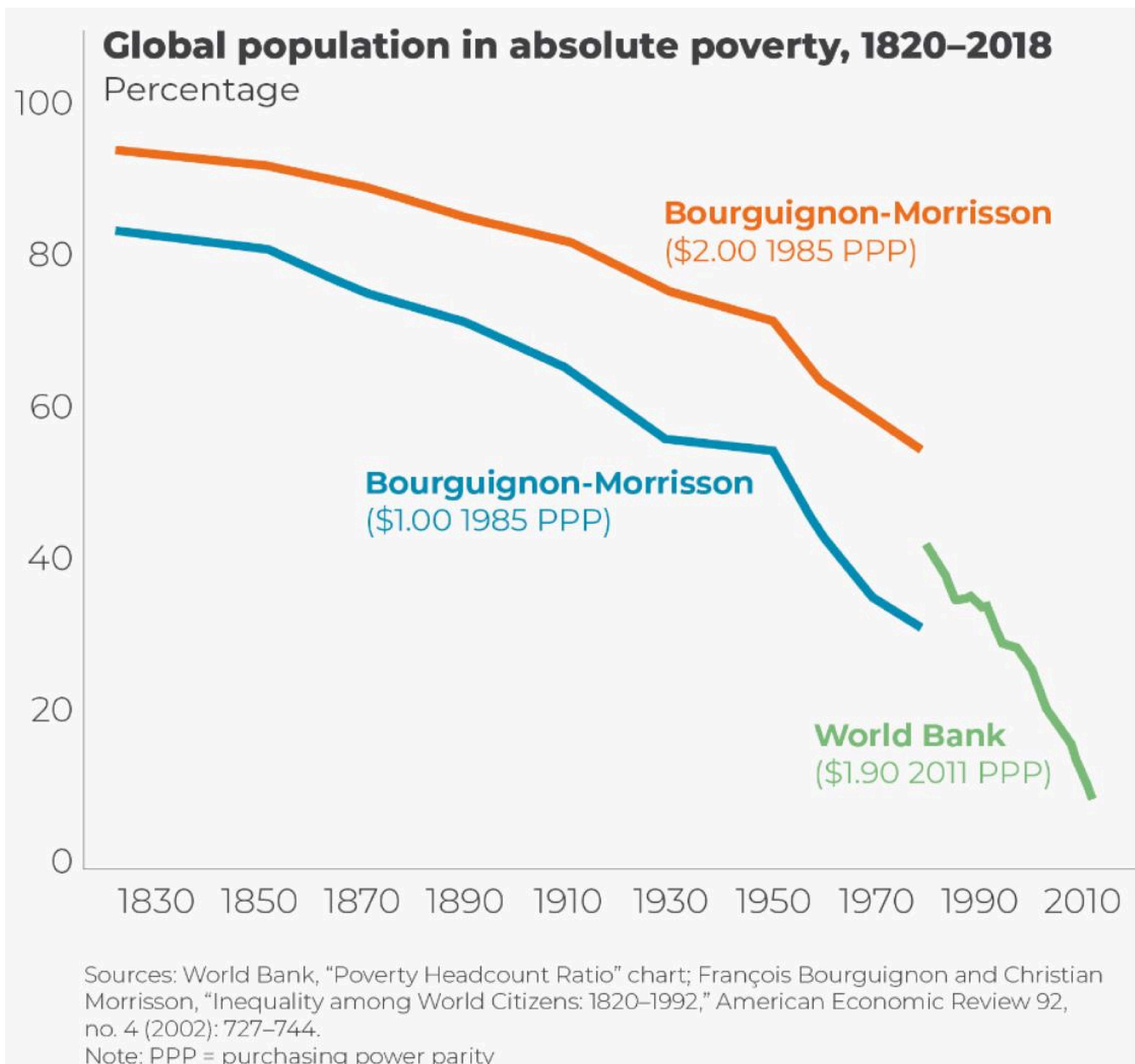
За оцінкою французьких економістів університету Парижа François Bourguignon та Christian Morrisson, у 1820 році приблизно 84% населення Землі жили в умовах екстремальної бідності (менш як \$1,90 в день на людину)¹³. У 1910 році ця частка скоротилася до 66% і до 55% у 1950 році.

¹³Bourguignon, François, and Christian Morrisson. 2002. "Inequality Among World Citizens: 1820-1992." American Economic Review 92 (4): 727-744.

The End of Poverty

Only 200 years ago, more than 80% of the world lived in extreme poverty. Today, it is under 9%.

MARIAN L. TUPY, RONALD BAILEY — MAR 5, 2023

Джерело: The End of Poverty. March 2023. <https://humanprogress.org/trends/the-end-of-poverty/>

¹⁴The end of progress against extreme poverty?
<https://ourworldindata.org/end-progress-extreme-poverty>

За даними Світового Банку у 1981 році 42% населення Землі жило в умовах екстремальної бідності. У 2018 році цей показник знизився до 8,6%. У 1990 році приблизно 2,3 мільярда людей по всьому світу жили в умовах крайньої бідності. На початок 2020-х їх кількість скоротилася на 1,5 млрд осіб!¹⁴

Mainstream соціальних наук, академічні та інтелектуальні кола, насамперед Заходу, поспішили приписати такий безпрецедентний історичний прогрес Демократії з одного боку та збільшенню розміру та функціоналу Держави з іншого.

ХИБНІ ГІПОТЕЗИ АБО БОМБИ ПІД ФУНДАМЕНТОМ ДЕМОКРАТІЇ ТА СВОБОДИ

Після Другої світової війни широкого розповсюдження набула **теорія welfare economics** або економіка добробуту. Вона була заснована на теоретичних роботах Дж. Кейнса й оформлена через моделі Харрода — Домара (Harrod-Domar model), а згодом — Солоу-Свона.

А. Пігу (Arthur Pigou, Кембридзький університет), А. Бергсон (Abram Bergson, Гарвардський університет), Дж. Хікс (John Hicks, Оксфордський університет), Тібор Скітовскі (Tibor Scitovsky, університет Берклі), Н. Калдор (Nicholas Kaldor, Кембридзький університет) – всі вони разом із теоретиками неоінституціональної школи, теорії раціонального вибору, поведінкової економіки, теорії ігор перетворили модель держави загального інтервенціонізму на mainstream (основну течію) економічної науки.

Теоретики “ідеологічного перевороту економічної науки” не спростували всього цього за допомогою валідної методології, інструментів верифікації, доказу теорем і постулатів класичної та Австрійської економічної шкіл, філософії лібералізму. Вони декларативно, бездоказово заявили, що настала нова епоха, яка потребує “нової економіки” та нового функціоналу держави. На підтвердження своїх гіпотез теоретики та ідеології Держави загального інтервенціонізму наводили дані щодо темпів економічного зростання, динаміки доходів, тривалості та якості життя, освіти, охорони здоров'я, науково-дослідної діяльності, екології тощо.

Відбулася груба методологічна та фактична маніпуляція. Post hoc ergo propter hoc: після цього – не означає внаслідок того.

Теоретики та бенефіціари моделі Держави загального інтервенціонізму з численних факторів впливу на економічну, соціальну динаміку вказали на Демократію та на Державу, яка поступово ставала основним економічним суб'єктом. Відбулася потужна агрегація як економічних показників (ВВП, сукупний попит, сукупна пропозиція, національні інвестиції, валові заощадження тощо), так і параметрів системи політичного, правового управління в цілому і поняття «демократія» зокрема. Значно змінився сам об'єкт управління Державою, тобто його функціонал, обсяг ресурсів та активів у його розпорядженні, асортимент інструментів формування правових, економічних, соціальних рамок людської діяльності.

Теоретики та ідеології Великої держави представили агрегат «демократія», як щось ідеальне, оптимальне та універсальне, як безперечне благо для країни, з точки зору гармонізації інтересів, ресурсів, цілей та завдань громадян.

У фундамент експансії інститутів демократії було закладено дві гіпотези.

Перша гіпотеза: агрегатний інститут, концепція «Держава» або «Уряд» (State, Government) представляється як об'єктивний, безпомилковий, гомогенний, знеособлений інститут, який має імунітет від асиметричності інформації та суб'єктивної мотивації.

Мета — досягнення «сталого розвитку», «суспільної гармонії», «соціальної справедливості», «захисту права і свободи» тощо.

Помилка цієї теоретичної моделі сталася через одухотворення концепції, метафори, вербальної конструкції. Тобто вона об'єктивно сама не може діяти, не може здійснювати акт вибору на основі суб'єктивного цілепокладання. В реальності ж єдиний цілеспрямовано діючий суб'єкт – це людина чи **homo agens**. Тому вибудовувати політичну, правову, економічну систему чи модель, виходячи з того, що Держава діє чи володіє якимось об'єктивними якостями та параметрами, це підміна науки міфологією чи утопією.

Також хибно суб'єктивувати концепцію «суспільство», яке є другим обов'язковим елементом системи управління «демократією». Така агрегація створює великий попит на інтерпретації, тлумачення концепцій та теоретичних положень, на науково-аналітичний, філософський та практичний супровід політичних рішень.

Відповідно різко зростає попит на знання та послуги фахівців у галузі права та юриспруденції (конституційного, адміністративного, господарського, торговельного, фінансового, трудового, екологічного, міжнародного тощо право), соціології, політики, геополітики, історії, філософії – всі вони стають інтерпретаторами запропонованих агрегатних величин, концепцій і метафор в одній упаковці – «демократія».

Друга гіпотеза — вільний ринок об'єктивно неминуче призводить до провалів (market failures). Концепцію, метафору «ринок» звинуватили в тому, що він не може бути золотою рибкою, яка виконує всі бажання, що він не може розв'язувати проблему рідкості, що не забезпечує виробництво певних товарів і послуг або виробляє та пропонує їх споживачам не на тих умовах, які ці теоретики та ідеологи вважали оптимальними, справедливими, соціально доцільними.

Теорія провалів ринку впливала з теорії досконалої конкуренції, моделі загальної рівноваги, коли є гіпотетична ідеальна мобільність всіх ресурсів з доступом до повної інформації всім учасникам ринку. **Тобто стан «провал» ринку було визначено у порівнянні з ідеальною, утопічною, вигаданою моделлю яка у реальному житті неможлива.** Таке методологічне шахрайство призвело до далекосяжних наслідків. Теорія Держави загального інтервенціонізму, різновиду welfare state будувалася на тому, що Держава якраз здатна ці самі провали виправити. У міру зростання розміру та функціоналу Держави збільшувалося число так званих провалів ринку, а у XXI столітті взагалі з'явилися не просто провали ринку на країновому рівні, а й на глобальному, у вигляді екологічних загроз, епідеміологічних, кіберзагроз, техногенних катастроф, дефіциту води, лісів тощо.

Таким чином, дві гіпотези – про нібито порочну природу ринку та нібито благодійну природу держави стали джерелом ерозії демократії, перетворення її інструментів на статизацію інституту приватної власності, обмеження волі та, зрештою, ослаблення капіталізму та фундаменту західної цивілізації.

За методологією Freedom House **демократія** оцінюється за наступними параметрами¹⁵:

- система державного управління на національному рівні** (баланс гілок влади, ефективність, підзвітність, прозорість, реалізація принципів поділу влади, незалежності судової влади тощо);
- виборчий процес** (всі етапи проведення місцевих, національних виборів, функціонування партійної системи, участь населення політичному процесі);
- громадянське суспільство** (організаційна, фінансова стійкість сектору НУО, правове та політичне середовище, в якому воно функціонує, участь груп за інтересами, лобістів у процесах розробки та прийняття рішень Уряду, протидія екстремізму);
- незалежність медіа** (свобода слова, статус журналістів, незалежність ЗМІ, фінансове становище незалежних приватних ЗМІ, функціонування державних ЗМІ);
- система державного управління на місцевому рівні** (розподіл повноважень та обов'язків між центральним та місцевими органами влади, прозорість, підзвітність місцевих органів влади);
- юридичне, правове середовище, незалежність судової влади, статус правоохоронних органів** (захист прав і свобод громадянина, статус етнічних меншин, гарантія рівності перед законом, ставлення до ув'язнених, виконання рішень судової влади);
- корупція** (наявність конфлікту інтересів, сприйняття корупції, комерційні інтереси представників усіх гілок влади, законодавство щодо розкриття інформації про доходи, майно політиків та урядовців, ефективність антикорупційних ініціатив).

¹⁵Nations in Transit Methodology. Freedom House. <https://freedomhouse.org/reports/nations-transit/nations-transit-methodology>

Джерело: Nations in Transit Methodology. Freedom House. <https://freedomhouse.org/reports/nations-transit/nations-transit-methodology>

Очевидно, що феномен «демократія» – це складний, полісемантичний, багаторівневий агрегат, що складається із сотень різних індикаторів, параметрів та станів. Причому далеко не всі вони підлягають цифровій оцінці, а припускають наявність оцінних суджень.

Тому ідеалізація демократії у відриві від концепції «Держава», поза контекстом її функціоналу, ресурсів та місця у системі людської діяльності є грубою теоретичною та методологічною помилкою.

Демократія – це сукупність інститутів, механізмів, організацій та устроїв, що використовуються для реалізації принципу «правління людей».

Одна справа Греція V століття до н.е., інша - XXI століття. Поняття «уряд народу чи уряд від імені народу» потребує уточнення та роз'яснення. Його **суть та зміст** трансформувалися століттями. Останні 40 років воно перебувало під сильним впливом марксизму, соціалістичних ідей та **жерців Левіафана**. Вони ідентифікували слабкі місця поняття «уряд народу, від імені народу» і поспішили наповнити його необхідним змістом.

Левіафан у тоталітарних та авторитарних країнах просто згвалтував демократію. Сама оболонка «демократія» залишилася, а наповнення політичних, економічних, правових відносин та процесів стало, як в імперіях, царствах чи королівствах. Тільки на вершині піраміди влади виявився не король, імператорів чи фараон, а генеральний секретар, президент чи голова.

Трансформація демократії відбулася навіть у тих країнах, де вона була фундаментом державної системи управління.

РОЗШИРЕННЯ ДЕРЖАВИ НА ШЛЯХУ ДО САМОРУЙНУВАННЯ

У XIX – початку XX століття право обирати й бути обраним було універсальним і рівним. З іншого боку, розмір та функціонал Держави дуже відрізнявся від того, що ми отримали наприкінці XX століття.

США. За даними Tax Foundation, «у 1900 році сукупні державні витрати становили 5,5% ВВП. До 1992 року цей показник зріс у понад шість разів, до 33,1% ВВП»¹⁶.

У 1900 році обсяг фінансування державних трансфертів і бюджету становив 3% від загальних видатків, у 2000 році – 41,6% загального обсягу держвидатків. Витрати федерального уряду зросли з 2,3% ВВП 1900 році до 20,2% 2000 році, тобто майже 9 раз! При цьому витрати федерального бюджету Сполучених Штатів з 1900-й по 1915-й роки скоротилися із 2,3% ВВП до 1,5% ВВП, а найбільшою статтею видатків була національна оборона. До 1930 року загальні федеральні видатки становили 3% ВВП, а до 1939 року зросли вже до 9,2 % ВВП.

L «...Участь у Другій світовій війні призвела до різкого зростання федеральних витрат. У 1945 році вони досягли 31,8% ВВП. Окрім величезних витрат на національну оборону, які зросли з 1,3% ВВП у 1939 році до 25,1% у 1944 році, значно збільшилися також федеральні виплати відсотків, пов'язані з випуском боргових зобов'язань для фінансування війни». **T**

У 1970 році витрати оборону США становили 7,6% ВВП, а витрати на соціальні програми зросли до 6,2% ВВП, а потім збільшилися на початку 1980-х до 8,7% ВВП.

На початку XX століття сукупні державні витрати у США становили ~7,5% ввп, у Швеції – 10,4%, Японії – 8,3%, у Британії – 14% ввп, Франції – 17,0%, Німеччини – 14,8% ввп.

Активна пропаганда соціалізму через одержавлену систему середньої та вищої освіти, дві світові війни, розв'язані тоталітарними режимами – і ось у 1960 році загальні державні витрати у США уже сягнули 27 % ВВП, у Британії – 17,2% ВВП, у Німеччині – 32,4% ВВП, у Франції – 34,6% ВВП, у Японії – 17,5% ВВП.

Після Другої світової війни процеси ерозії капіталізму і свободи прискорилися, а у XXI столітті набули деструктивного темпу та форм.

У середньому у 13 країнах Заходу обсяг держвитрат у період з 1913 по 1960 роки зріс від 13,1% ВВП до 28% ВВП.

У 2024 році рівень державних витрат у 13 країнах Заходу становив 43,2% ВВП. Це на 15,2 відсоткових пункти більше, ніж у 1960 році.

За 100 років розмір Держави на Заході збільшився майже в 3,5 раза.

Загальні державні витрати – це лише частина загальних вимог Держави до громадянина. На початку XX століття, коли Держава займалася практично лише проблемами безпеки, і зайнятість у держсекторі була від 2% до 4% від усіх робочих місць, а таке поняття, як «регуляторні витрати», були близькі до нуля.

СЬОГОДНІ ДЕРЖАВА — ЦЕ НАЙБІЛЬШИЙ ВИРОБНИК ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ, НАЙБІЛЬШИЙ ІНВЕСТОР, НАЙБІЛЬШИЙ РОБОТОДАВЕЦЬ, А ТАКОЖ МОНОПОЛІСТ/ОЛІГОПОЛІСТ У КЛЮЧОВИХ СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ.

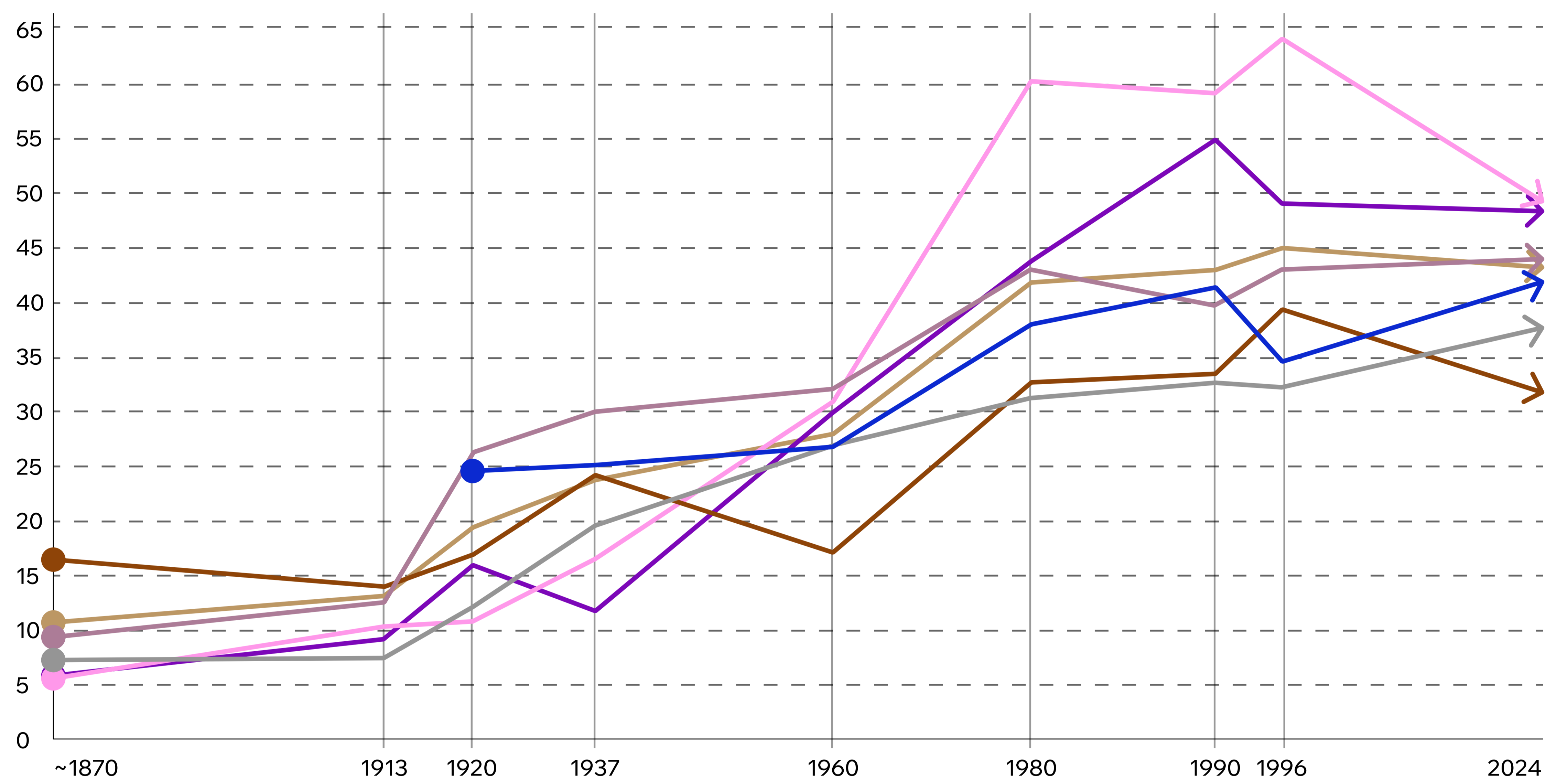
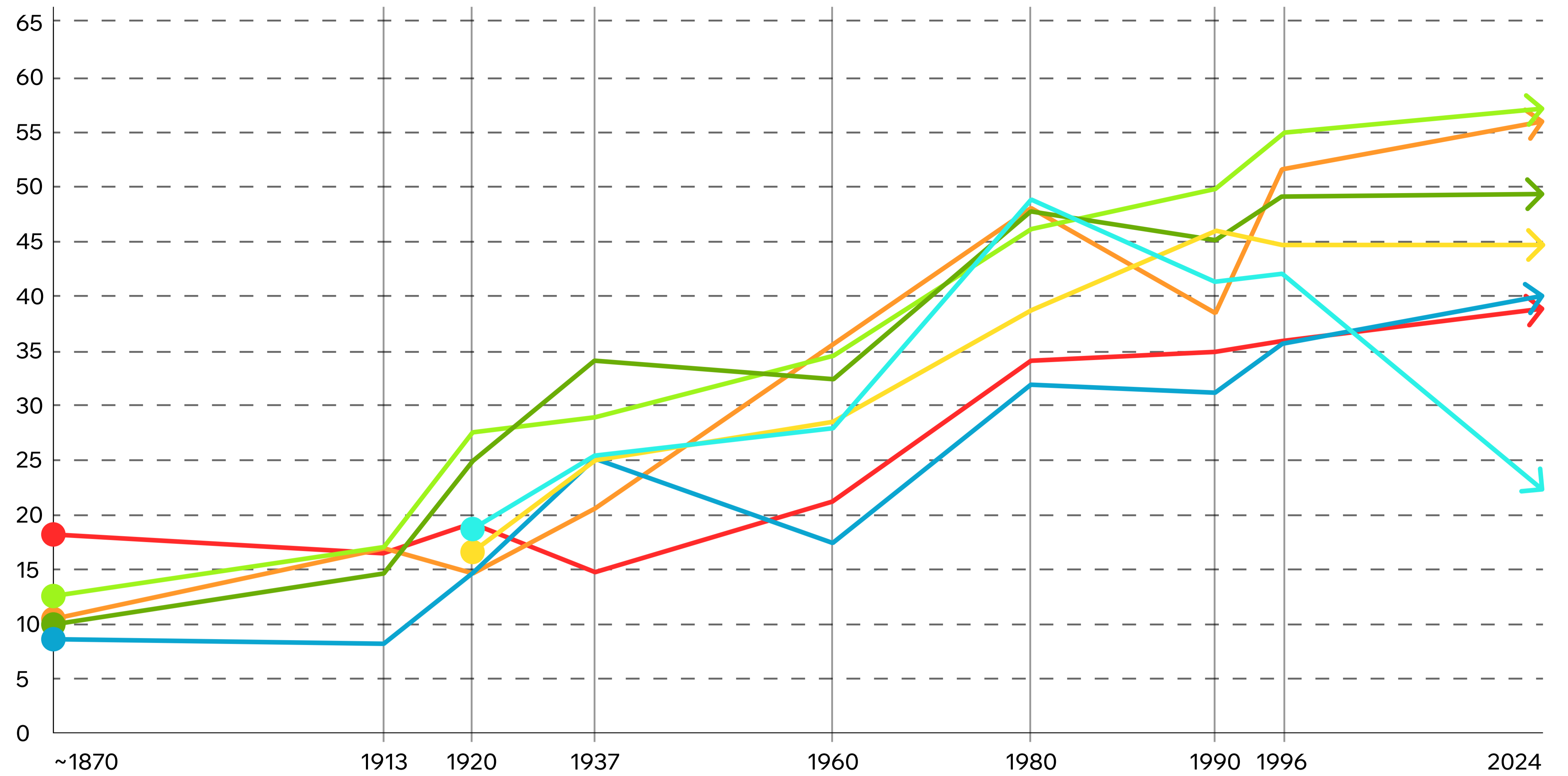
Таким чином, Держава для звичайного Громадянина у західних країнах у 21 столітті коштує в 4,5 – 5 разів дорожче.

Захід не створив стримувальних механізмів і протиаг, не запровадив обмежувальних заходів щодо демократії як волі більшості, що призвело до ерозії прав власності та обмеження свободи людської діяльності. Як наслідок, демократичні країни, які за інерцією вважалися капіталістичними, почали програвати іншим у міжнародній конкуренції, тим, що не мали чистої, класичної демократії, але мали малу державу в економіці, тобто низькі податки, мале регуляторне навантаження та макроекономічну стабільність. Через інститути демократії Захід піддав ерозії приватну власність, одержавлював економіку, посилив мотивацію до отримання безплатних чи пільгових благ коштом інших.

В результаті до середини 2020-х його авторитет, місце та конкурентоспроможність у глобальній системі конкуренції суттєво знизилися. Своєю чергою, авторитет і привабливість авторитарних, гібридних моделей з очевидними дефектами демократії щодо політичних прав і громадянських свобод, у XXI столітті істотно збільшилися.

¹⁶The Growth of Government Spending In the Twentieth Century. Special Report No. 93. Tax Foundation. 2000 https://files.taxfoundation.org/legacy/docs/8a515dbd7500744a0bacd4eebec6373.pdf?_gl=1*1qs9cga*_qcl_au*MTQ4NzI4NjIxNy4xNzc0NjE4OTQ

Динаміка загальних державних витрат 1870 – 2024, % ВВП

Колір на графіку	КРАЇНА	2024 до 1960 у в.п.	Колір на графіку	КРАЇНА	2024 до 1960 у в.п.
	Австралія	+17,7		Нова Зеландія	+15,0
	Австрія	+20,3		Норвегія	+18,6
	Канада	+16,1		Швеція	+18,3
	Франція	+22,6		Швейцарія	+14,7
	Німеччина	+17,0		Великобританія	+26,8
	Ірландія	-5,7		США	+10,9
	Японія	+21,6		Середній по всіх країнах	+15,2

Джерело: Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective. Vito Tanzi, Ludger Schuknecht. University of Cambridge. 2000

<https://assets.cambridge.org/052166/2915/sample/0521662915wsn01.pdf>

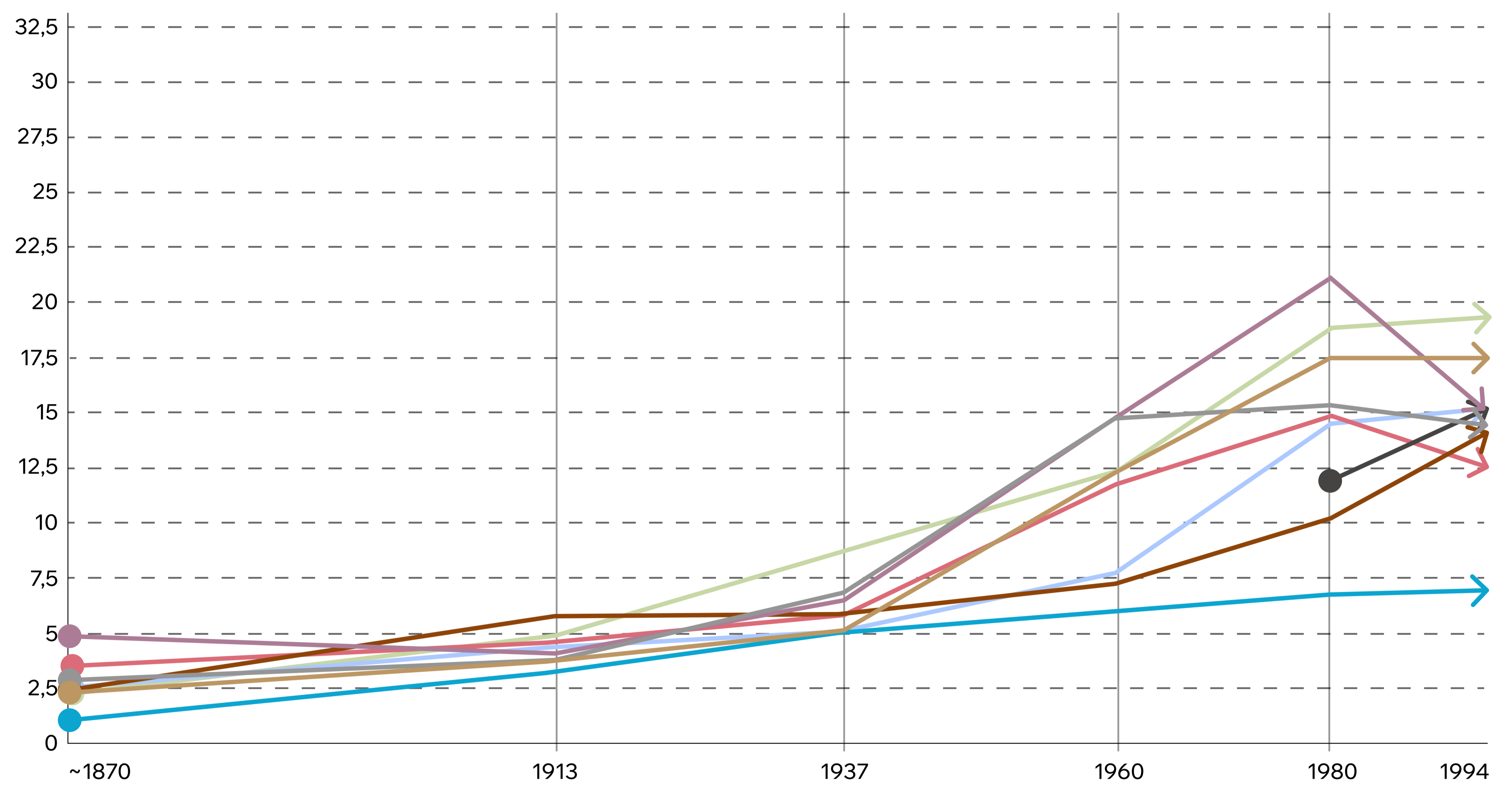
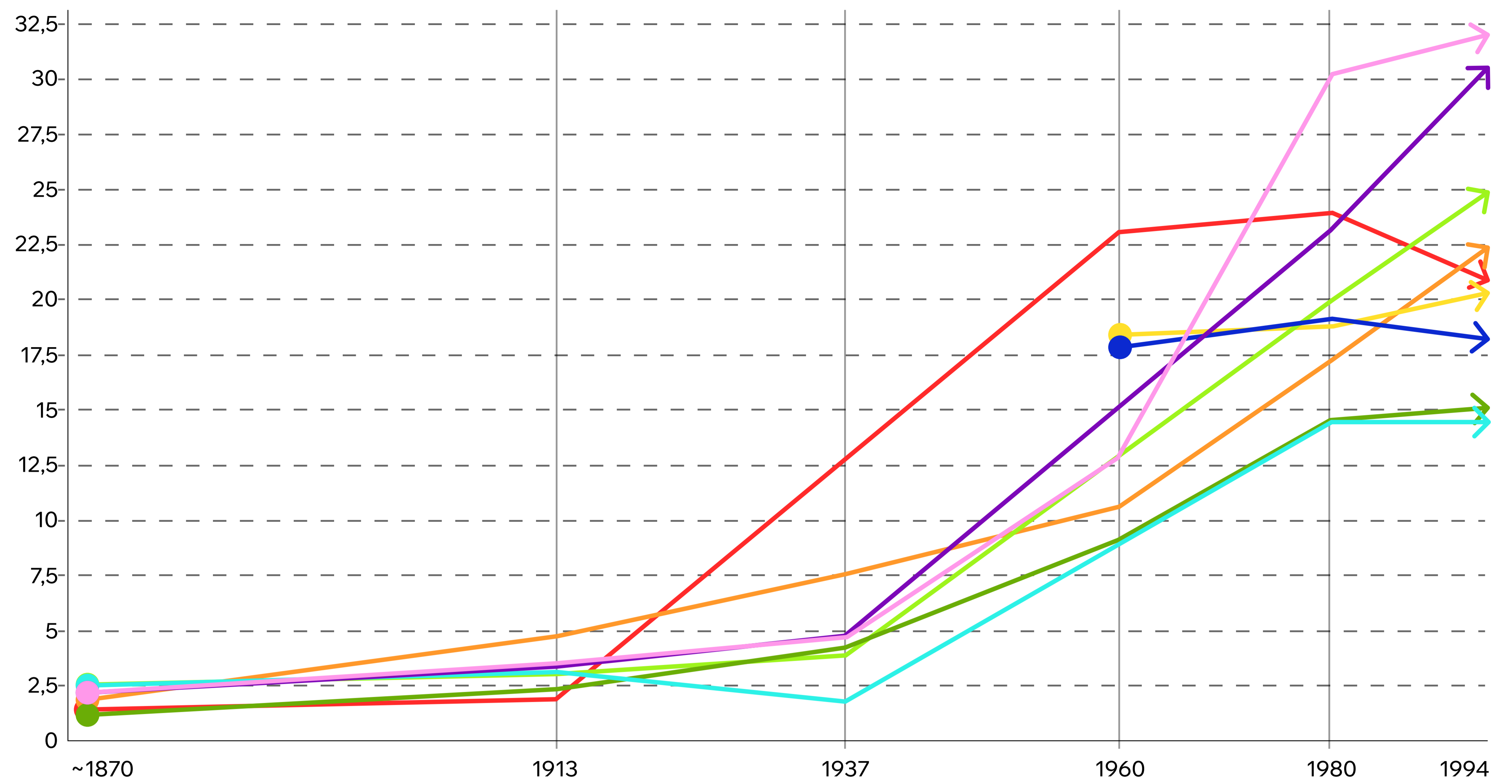
Дані за 2024 р. - IMF Database. October 2025 <https://www.imf.org/en/publications/sprolls/world-economic-outlook-databases>

Динаміка загальних державних витрат 1870 – 2024, % ВВП

КРАЇНА	~1870	1913	1920	1937	1960	1980	1990	1996	2024	2024 до 1960 у в.п.
 Австралія	18,3	16,5	19,3	14,8	21,2	34,1	34,9	35,9	38,9	+ 17,7
 Австрія	10,5	17	14,7	20,6	35,7	48,1	38,6	51,6	56	+ 20,3
 Канада	-	-	16,7	25	28,6	38,8	46	44,7	44,7	+ 16,1
 Франція	12,6	17	27,6	29	34,6	46,1	49,8	55	57,2	+ 22,6
 Німеччина	10	14,8	25	34,1	32,4	47,9	45,1	49,1	49,4	+ 17
 Ірландія	-	-	18,8	25,5	28	48,9	41,2	42	22,3	- 5,7
 Японія	8,8	8,3	14,8	25,4	17,5	32	31,3	35,9	39,1	+ 21,6
 Нова Зеландія	-	-	24,6	25,3	26,9	38,1	41,3	34,7	41,9	+ 15
 Норвегія	5,9	9,3	16	11,8	29,9	43,8	54,9	49,2	48,5	+ 18,6
 Швеція	5,7	10,4	10,9	16,5	31	60,1	59,1	64,2	49,3	+ 18,3
 Швейцарія	16,5	14	17	24,1	17,2	32,8	33,5	39,4	31,9	+ 14,7
 Великобританія	9,4	12,7	26,2	30	32,2	43	39,9	43	44	+ 26,8
 США	7,3	7,5	12,1	19,7	27	31,4	32,8	32,4	37,9	+ 10,9
Середній показник по всіх країнах	10,8	13,1	19,6	23,8	28	41,9	43	45	43,2	+ 15,2

Джерело: Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective. Vito Tanzi, Ludger Schuknecht. University of Cambridge. 2000
<https://assets.cambridge.org/052166/2915/sample/0521662915wsn01.pdf>
Дані за 2024 р. - IMF Database. October 2025 <https://www.imf.org/en/publications/sprolls/world-economic-outlook-databases>

Зайнятість у державному секторі, % від загальної зайнятості, 1870–1994 рр.

Колір на графіку	КРАЇНА	Колір на графіку	КРАЇНА	Колір на графіку	КРАЇНА
	Австралія		Нова Зеландія		Японія
	Австрія		Норвегія		Бельгія
	Канада		Швеція		Італія
	Франція		Швейцарія		Іспанія
	Німеччина		Великобританія		Ніделанди
	Ірландія		США		Середній по всіх країнах

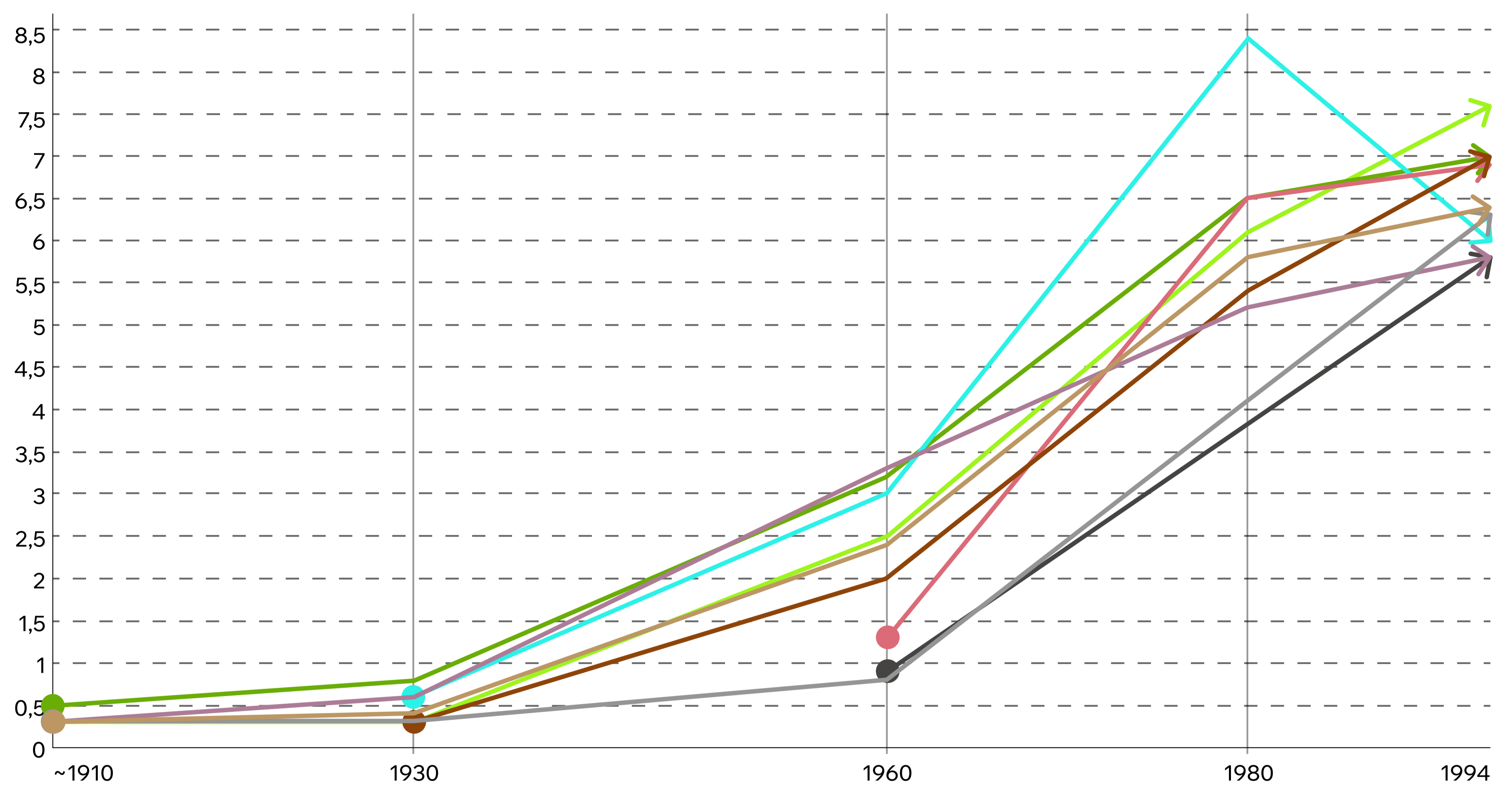
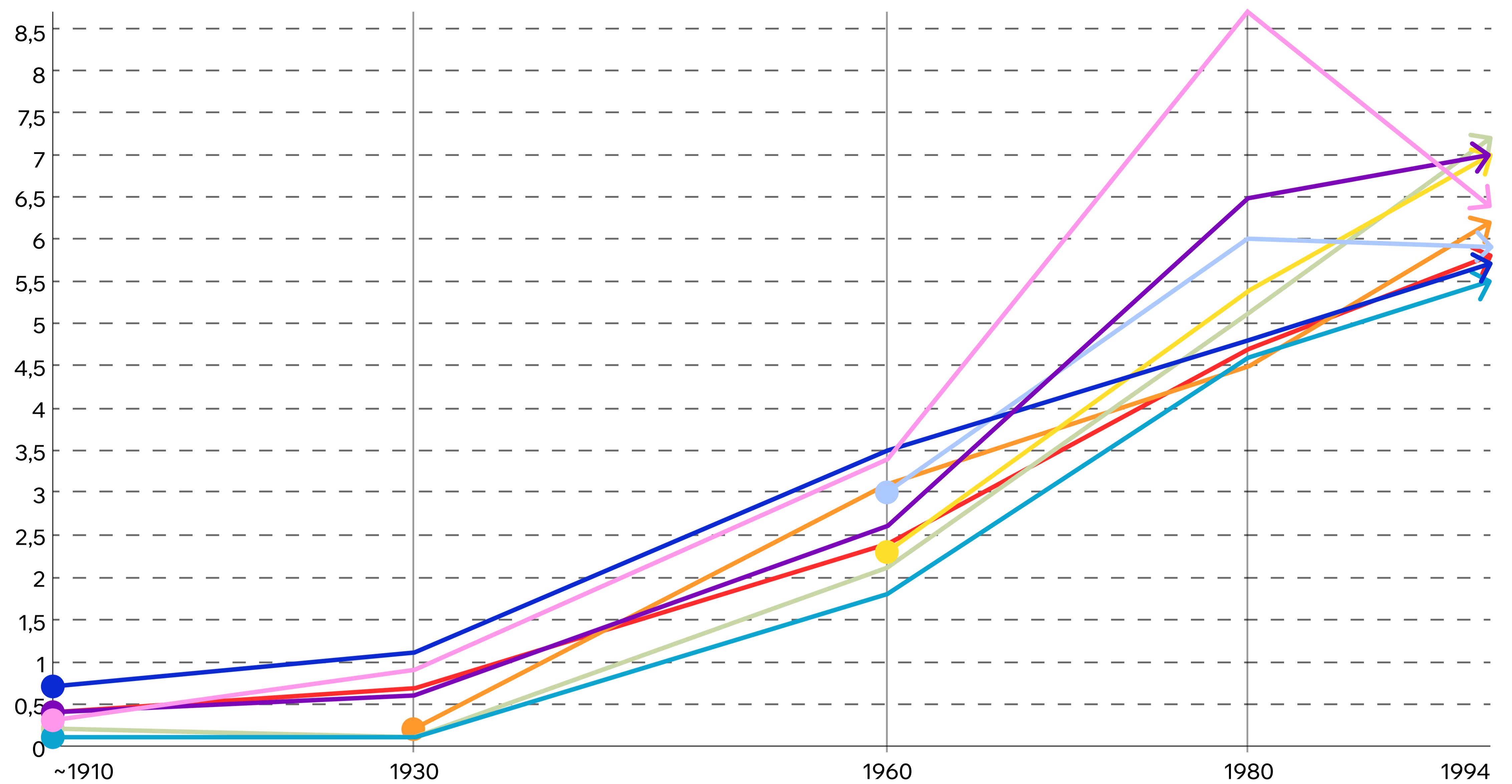
Джерело: Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective. Vito Tanzi, Ludger Schuknecht. University of Cambridge. 2000
<https://assets.cambridge.org/052166/2915/sample/0521662915wsn01.pdf>
 Дані за 2024 р. - IMF Database. October 2025 <https://www.imf.org/en/publications/sprolls/world-economic-outlook-databases>

Зайнятість у державному секторі, % від загальної зайнятості, 1870–1994 рр.

КРАЇНА	~1870	1913	1937	1960	1980	1994
 Австралія	1,4	1,7	-	23	26	20,9
 Австрія	1,9	4,7	7,6	10,6	17,3	22,4
 Бельгія	2,2	4,8	-	12,2	18,9	19,4
 Канада	-	-	-	18,4	18,8	20,4
 Франція	2,5	3	4,4	-	20	24,8
 Німеччина	1,2	2,4	4,3	9,2	14,6	15,1
 Ірландія	2,5	2,6	1,8	-	14,5	14
 Італія	2,6	4,4	5,1	7,7	14,5	16,2
 Японія	1	3,1	5	-	6,7	6,9
 Ніделанди	3,5	4,6	5,8	11,7	14,9	12,7
 Нова Зеландія	-	-	-	17,9	19,2	18,1
 Норвегія	2,2	3,4	4,7	-	23,2	30,6
 Іспанія	-	-	-	-	11,9	15,1
 Швеція	2,2	3,5	4,7	12,8	30,3	32
 Швейцарія	2,4	5,7	5,8	7,3	10,7	14,1
 Великобританія	4,9	4,1	6,5	14,8	21,1	15
 США	2,9	3,7	6,8	14,7	15,4	14,5
Середній показник по всіх країнах	2,4	3,7	5,2	12,3	17,5	18,4

Джерело: Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective. Vito Tanzi, Ludger Schuknecht. University of Cambridge. 2000
<https://assets.cambridge.org/052166/2915/sample/0521662915wsn01.pdf>

Динаміка державних витрат на охорону здоров'я, % ВВП, 1913–1994 рр.

Колір на графіку	КРАЇНА	Колір на графіку	КРАЇНА	Колір на графіку	КРАЇНА
	Австралія		Нова Зеландія		Японія
	Австрія		Норвегія		Бельгія
	Канада		Швеція		Італія
	Франція		Швейцарія		Іспанія
	Німеччина		Великобританія		Нідерланди
	Ірландія		США		Середній по всіх країнах

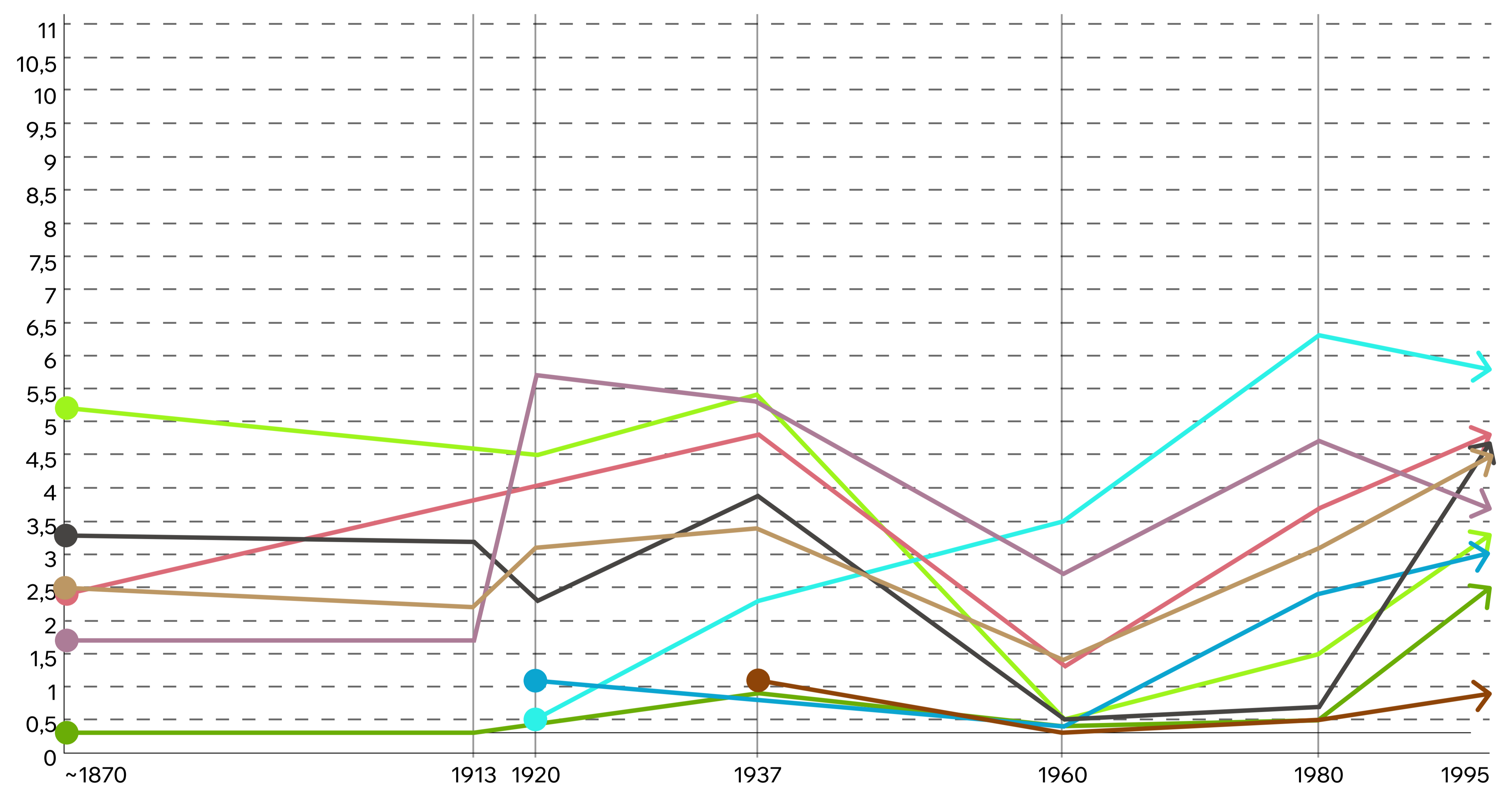
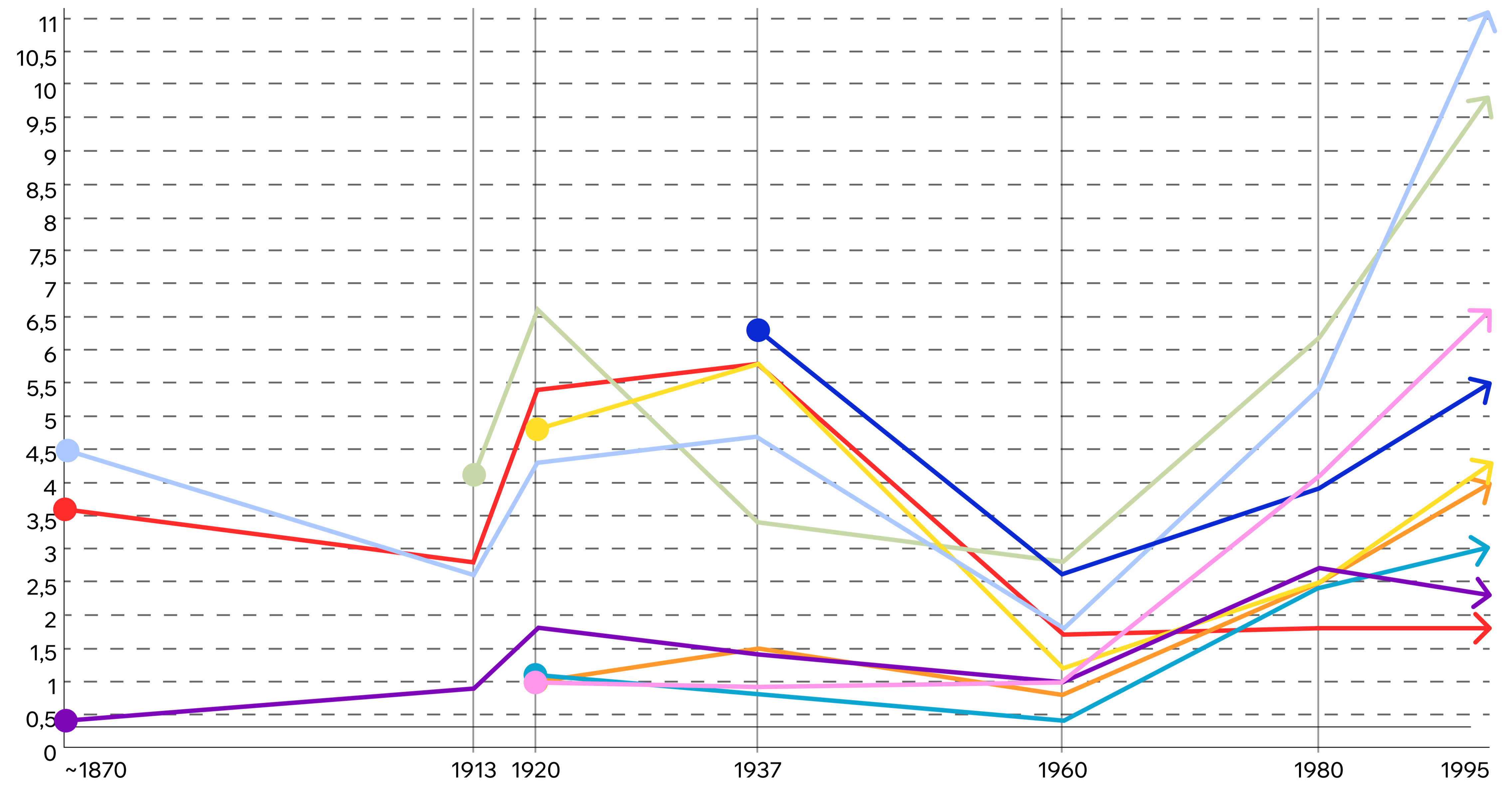
Джерело: Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective. Vito Tanzi, Ludger Schuknecht. University of Cambridge. 2000
<https://assets.cambridge.org/052166/2915/sample/0521662915wsn01.pdf>
 Дані за 2024 р. - IMF Database. October 2025 <https://www.imf.org/en/publications/sprolls/world-economic-outlook-databases>

Динаміка державних витрат на охорону здоров'я, % ВВП, 1913–1994 рр.

КРАЇНА	~1910	~1930	1960	1980	1994
 Австралія	0,4	0,6	2,4	4,7	5,8
 Австрія	-	0,2	3,1	4,5	6,2
 Бельгія	0,2	0,1	2,1	5,1	7,2
 Канада	-	-	2,3	5,4	7
 Франція	0,3	0,3	2,5	6,1	7,6
 Німеччина	0,5	0,7	3,2	6,5	7
 Ірландія	-	0,6	3	8,4	6
 Італія	-	-	3	6	5,9
 Японія	0,1	0,1	1,8	4,6	5,5
 Ніделанди	-	-	1,3	6,5	6,9
 Нова Зеландія	0,7	1,1	3,5	4,8	5,7
 Норвегія	0,4	0,6	2,6	6,5	6,9
 Іспанія	-	-	0,9	-	5,8
 Швеція	0,3	0,9	3,4	8,8	6,4
 Швейцарія	-	0,3	2	5,4	6,9
 Великобританія	0,3	0,6	3,3	5,2	5,8
 США	0,3	0,3	1,3	4,1	6,3
Середній показник по всіх країнах	0,3	0,4	2,4	5,8	6,4

Джерело: Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective. Vito Tanzi, Ludger Schuknecht. University of Cambridge. 2000
<https://assets.cambridge.org/052166/2915/sample/0521662915wsn01.pdf>

Витрати центральних урядів на відсотки за обслуговуванням державного боргу, % ВВП, 1870–2024 рр.

Колір на графіку	КРАЇНА	Колір на графіку	КРАЇНА	Колір на графіку	КРАЇНА
	Австралія		Нова Зеландія		Японія
	Австрія		Норвегія		Бельгія
	Канада		Швеція		Італія
	Франція		Швейцарія		Іспанія
	Німеччина		Великобританія		Ніделанди
	Ірландія		США		Середній по всіх країнах

Джерело: Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective. Vito Tanzi, Ludger Schuknecht. University of Cambridge. 2000
<https://assets.cambridge.org/052166/2915/sample/0521662915wsn01.pdf>
 Дані за 2024 р. - IMF Database. October 2025 <https://www.imf.org/en/publications/sprolls/world-economic-outlook-databases>

Витрати центральних урядів на відсотки за обслуговуванням державного боргу, % ВВП, 1870–2024 рр.

КРАЇНА	~1870	1913	1920	1937	1970	1980	1995
 Австралія	3,6	2,8	5,4	5,8	1,7	1,8	1,8
 Австрія	-	-	1	1,5	0,8	2,5	4
 Бельгія	-	4,1	6,6	3,4	2,8	6,2	9,8
 Канада	-	-	4,8	5,8	1,2	2,5	4,3
 Франція	5,2	-	4,5	5,4	0,5	1,5	3,2
 Німеччина	0,3	0,3	-	0,9	0,4	1	2,5
 Ірландія	-	-	0,5	2,3	3,5	6,3	5,8
 Італія	4,5	2,6	4,4	4,7	1,8	5,4	11,1
 Японія	-	-	1,1	-	0,4	2,4	3
 Ніделанди	2,4	-	-	4,8	1,3	3,7	4,8
 Нова Зеландія	-	-	-	6,3	2,6	3,9	4,5
 Норвегія	0,4	0,9	1,8	1,4	1	2,7	2,3
 Іспанія	3,3	3,2	2,3	3,9	0,5	0,7	4,7
 Швеція	-	-	1	0,9	1	4,1	6,6
 Швейцарія	-	-	-	1,1	0,3	0,5	0,9
 Великобританія	1,7	1,7	5,7	5,3	2,7	4,7	3,7
 США	1,4	-	1,3	1	1,3	2,3	3,2
Середній показник по всіх країнах	2,5	2,2	3,1	3,4	1,4	3,1	4,5

Джерело: Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective. Vito Tanzi, Ludger Schuknecht. University of Cambridge. 2000
<https://assets.cambridge.org/052166/2915/sample/0521662915wsn01.pdf>

Історична динаміка обсягу державних витрат у ХХ столітті, у перші три декади ХХІ століття демонструє вплив демократії на перерозподіл ресурсів та активів, економічної та політичної влади на користь Держави, збільшення ролі, місця та можливостей політиків, чиновників, номенклатури, регуляторів, правоохоронних органів, а також їх консультантів, радників та інший супровід – іншими словами, на розпорядників чужого, що фінансуються за гроші платників податків.

Без культури поваги до приватної власності та підприємництва, без жорстких конституційних обмежень на витрати бюджету та без об'єктивної оцінки державного втручання в економіку демократія поступово зменшує ринковий сектор (вільний добровільний обмін між приватними власниками) та збільшує неринковий сектор (державний).

Такий довгостроковий тренд веде до ерозії особистих, політичних, громадянських прав і свобод, до захоплення Держави різними лобістськими групами, активними соціальними групами, які в поняття «національні інтереси», «державні інтереси», «стратегія сталого розвитку» включають власні цілі, завдання і тим самим забезпечують їх досягнення коштом платників податків.

Сьогоднішня криза демократії у країнах Заходу є результатом такої довгострокової тенденції трансформації Держави внаслідок вбудованих механізмів саморуйнування демократії.

ВІСІМ СТАДІЙ ЕРОЗІЇ СВОБОДИ ЧЕРЕЗ ЗЛОВЖИВАННЯ ДЕМОКРАТІЄЮ

Віто Танці, директор департаменту фіскальної політики МВФ у 1981–2000 роках та Людгер Шукнехт, головний економіст відділу фіскальної політики Європейського центрального банку, проаналізували динаміку Держави, її розмір, функціонал, доходи та витрати з кінця XIX до кінця XX століття і дійшли висновку, що значне збільшення розміру та ролі держави в економіці після Другої світової війни мало мінімальний або ж взагалі жодного позитивного впливу на підвищення рівня економічних і соціальних показників.

¹⁷Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective. Vito Tanzi, Ludger Schuknecht. University of Cambridge. 2000
<https://assets.cambridge.org/052166/2915/sample/0521662915wsn01.pdf>

Вони представили переконливий аргумент на користь скорочення розміру держави з 46% ВВП (частка загальних державитрат у 17 країнах ОЕСР у 1996 р.) до ~28% ВВП у цих країнах у 1960 р.¹⁷.

Рекомендації цих вчених, як і представників Австрійської економічної школи за останні 30 років, були проігноровані. У результаті практично всі розвинені країни та більшість країн, що розвиваються, у другій половині 2020-х опинилися в зоні високих ризиків — макроекономічних, боргових, фінансових, соціальних криз. Це, своєю чергою, створило кризу довіри до демократії загалом.

Відбулося захоплення демократії (democracy capture) представниками різних груп за інтересами, лобістів, які бачили для себе великі можливості для отримання матеріальних і нематеріальних благ, активів коштом платників податків. Зі світу бізнесу ми знаємо, як відбувається вороже поглинання (hostile takeover) корпорації чи фірми.

Демократія як система управління країною також стала об'єктом ворожого поглинання. Лише, на відміну від бізнесу, цей процес розтягнувся на десятиліття. Виділимо **основні віхи** цього процесу:

- 1 Надання теоретичного обґрунтування, а потім практична реалізація політики розширення функцій, повноважень, цілей Держави (Government) та, відповідно, ресурсів для їх досягнення. До початкової, первинної функції безпеки (захист від зовнішніх та внутрішніх ворогів) поступово додавалися такі функції:
 - подолання бідності;
 - подолання голоду;
 - ліквідація безграмотності;
 - забезпечення доступу до якісних освітніх послуг;
 - забезпечення доступу до якісних медичних послуг;
 - забезпечення гідного доходу в похилому віці;
 - забезпечення якісного, доступного житла;
 - забезпечення стабільного виробництва життєво важливих товарів та послуг, у тому числі транспортних, комунальних, енергетичних, телекомунікаційних;
 - підтримка соціально вразливих верств населення;
 - захист населення від несумлінних виробників товарів/послуг;
 - захист «суспільної моралі»;
 - захист «національних інтересів»;
 - забезпечення довгострокового сталого розвитку;
 - забезпечення сталого розвитку регіонів країни, вирівнювання можливостей для сільського та міського населення;
 - забезпечення інноваційного розвитку;
 - підтримка конкурентного, людського капіталу;
 - створення динамічного, продуктивного ринку праці, високотехнологічних робочих місць;
 - забезпечення продовольчої, технологічної, фінансової безпеки;

- захист від глобального потепління, похолодання, виснаження озонового шару, кліматичних змін, екстремальних явищ природи;
- захист біодиверсифікації;
- захист найманого працівника від наймача;
- захист різних меншин, їх групових інтересів, за різними ознаками (гендер, раса, релігія, психологічний стан, вік, соціальне, матеріальне становище і т.д.).

Під кожен функцію, завдання потрібні гроші, активи та ресурси. Їх отримання – це податки, кредити, комерційне використання ресурсів та активів, зокрема через продаж прав на ведення комерційної діяльності, створення монополій/олігополій у різних сегментах ринку.

- 2 Введення загального рівного виборчого права для всіх громадян віком старше 18 років. У першій половині ХХ століття більшість громадян проживало в селах, і не мало навіть початкової освіти та базових знань у сфері політики, економіки та державного управління. Люди сплачували мінімальні податки, жили своїм коштом, і сім'я була для них місцем освіти, виховання та соціального захисту. Поступово різні групи інтелектуалів, теоретиків, ідеологів, прихильників Великої держави через інститути демократії почали захоплювати контроль над Державою, використовуючи її для просування свого порядку денного.

З'явилася і зростала група чистих (net) вигодонабувачів діяльності Уряду. Це ті, хто отримував у різних формах з державного бюджету більше грошей, активів і ресурсів, ніж платив туди податків. За формальною безплатністю освіти, охорони здоров'я, за дотаціями транспортних, житлово-комунальних послуг, пільговим житлом окремих категорій громадян ховаються великі програми державної підтримки номенклатурних, політичних лідерів (corporate welfare).

В результаті склалася ситуація, коли в рамках демократичної моделі welfare state ~95 - 97% громадян є чистими платниками (net payers), а 3 - 5% населення, більшість з яких пов'язані з синдикатом VIP-посадовців, є чистими бенефіціарами (net beneficiaries) цієї системи.

Серед них монополісти, олігополії, учасники державних інвестиційних, інноваційних програм, державних закупівель – усі ті, хто безпосередньо чи через мережу громадських організацій фінансують політичні партії, виступають за збільшення розміру та функціоналу Держави. З подання теоретиків та ідеологів моделі Держави загального добробуту громадяни, ігноруючи закони економіки та людської діяльності, десятиліттями підтримували таку політику, яка у довгостроковій перспективі погіршувала їх матеріальне становище та рівень свободи.

- 3 Включення до політичної боротьби науковців, викладачів гуманітарних та природничих наук, інтелектуалів зі сфери мистецтва (література, музика, ЗМІ), представників численних НУО, у тому числі профспілкових, релігійних, жіночих, правозахисних, екологічних організацій.

Вони перетворилися на впливових лобістів свого вузькокорпоративного, секторального порядку денного. Вони активно впливали на формування програм політичних партій, і навіть на зміст діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади. Натомість вони надавали підтримку політикам та політичним структурам під час виборів.

Синдикат «політичні партії – великі, мережеві НУО» разом із теоретиками та ідеологами соціалізму у вигляді welfare state з освітнього, науково-аналітичного середовища створили механізми тиску на Державу для постійного зростання її функціоналу та, відповідно, ресурсів.

З'явився феномен **sciencetainment** (science + entertainment).

Це був спосіб популяризації науки у формі розваги, з іншого боку під прапором «наука» все частіше почали з'являтися гіпотези, твердження та теорії, які спотворювали, перекручували науку, не витримуючи валідацію науковими методами. При цьому інтелектуали, які здобували наукові ступені, титули та посади в одній вузькій сфері, ставали інфлюенсерами, спікерами, лідерами громадської думки з питань економіки, державного устрою, стратегії соціально-економічного розвитку. Їх активно розкручували міжнародні організації (ООН, ВЕФ, ОЕСР, Світовий банк, МВФ тощо), а також великі міжнародні консалтингові організації, які підіймали свій статус та престиж в очах урядів.

- 4 Поступове зближення позицій, програмних положень mainstream політичних партій, формування міжпартійного консенсусу щодо функціоналу, повноважень та ресурсів Держави.

Ліві та праві партії почали відрізнятися не ставленням до Держави, її місцем в житті громадянина та в економіці, а тим, куди краще спрямовувати гроші платників податків, кого включати в категорію «стратегічно важливі» сектори чи підприємств, які технології вважати

проривними та перспективними, які режими преференцій (пільги, дотації, кредити), аудиту та контролю створювати, як сталий розвиток, соціальну справедливість, DEI/ESG (DEI – Diversity, Equity, and Inclusion — різноманітність, рівність та інклюзивність), ESG (Environmental, Social, and Governance – екологічне, соціальне та корпоративне управління) розуміти.

Лише у 2020-х роках у розвинених країнах почали з'являтися політичні партії та групи впливу, які повернули дискурс про функції, повноваження та розмір Держави, але їх репрезентативність в органах державного управління залишається, на жаль, мінімальною. Яскравим та впливовим представником такого дискурсу є нинішній президент Аргентини **Хав'єр Мілей**.

- 5 Політизація та ідеологізація mainstream ЗМІ, в першу чергу, телебачення та друкованих видань.

Журналісти, як і викладачі університетів, здебільшого є прихильниками **лівих поглядів**, моделі держави загального інтервенціонізму. Вони вважають, що саме через державу можна досягти «соціальної справедливості», сталого розвитку, екологічного балансу та нейтралізувати жадібність та ризики приватного бізнесу. Розвиток інтернету та соціальних мереж, комунікативних майданчиків не додав об'єктивності ЗМІ, а посилив їхню поляризацію.

З'явився феномен **infotainment**, коли новини, інформаційні повідомлення, телевізійні програми стали частиною розваги, формування миттєвого попиту на кліки, перегляди, лайки та передплати.

Нові ЗМІ не стали незалежними, а лише розширили інструменти та ресурси впливу політичних сил, більшість з яких продовжували зберігати консенсус на підтримку моделі Держави загального інтервенціонізму.

- 6 Створення мережі міжнародних, глобальних організацій, дискусійних майданчиків, які почали впливати на формування як глобального порядку денного, так і стратегії національного розвитку більшості країн світу. Насамперед йдеться про щорічний Всесвітній економічний форум у Давосі, Римський клуб та його заходи, ООН, Більдерберзький клуб, засідання країн «Великої сімки» G-7, ОЕСР, МВФ та Світовий банк, які на регулярній основі з середини ХХ століття проводили зустрічі, конференції міністрів фінансів, голів центральних банків та міністрів економіки.

Через такі заходи відбувалося узгодження, синхронізація макроекономічної політики, вироблялися її норми та стандарти, визначалися деякі моделі управління. Ці організації виступали як маркетологи та агенти просування і популяризації теорій держави загального інтервенціонізму, включаючи кейнсіанство, неінституціоналізм, численні варіанти моделювання на основі теорії раціональних очікувань, теорії ігор та поведінкової економіки.

Заданий цими організаціями теоретичний та політекономічний mainstream використовував і продовжує використовувати інструменти культури скасування (**cancel culture**) щодо тих наукових досліджень та робіт, які об'єктивно оцінюють сутність та роль Держави в економіці, наслідки її інтервенціонізму.

- 7 Формування міжнародних мережевих експертних, технократичних та консалтингових організацій, які пропонували урядам країн свої послуги у сфері реалізації промислової, інноваційної, торговельної, трудової, екологічної політики, у сфері освіти та охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та державного управління.

Представники таких організацій, як McKinsey, BCG, Bain, Deloitte, PwC, EY, KPMG, Accenture, AlixPartners, Booz Allen Hamilton, Capgemini Invent, Kearney, Oliver Wyman, Brunswick Group тощо, активно працюють з урядами, міжнародними агентствами розвитку, національними та міжнародними фондами, які реалізують свій порядок денний через гранти.

Технократизм цих консалтингових організацій, як і міжнародних структур типу МВФ, Світового банку, ЄБРР, базується на знаннях, що закладаються у провідних університетах Заходу, включаючи авторитетні університети «Ліги плюща». Вони є науковими центрами генерації моделей, модифікацій та варіантів економічної політики в рамках держави загального інтервенціонізму. І вони за замовчуванням приймають демократію як систему легалізації та валідації цієї моделі, не звертаючи уваги ні на теорію, ні на практику провалів держави. Вони застосовують стандартизовані інституційні рішення, рекомендують економічну політику розвинених країн без урахування здатності (capacity) її проводити, особливо в країнах, що розвиваються. У результаті Велика держава стає об'єктом захоплення потужними корпоративними лобістами, які здійснюють це через інститути демократії.

8 Розширення повноважень, ресурсів і сфер діяльності правоохоронних, спеціальних, антитерористичних структур у сфері військової, фінансової, біологічної, ядерної, екологічної, інформаційної та кібербезпеки. Параметри особистого життя людини різко скоротилися, оскільки активно почали використовуватися технології моніторингу, стеження за фізичним переміщенням людей, фінансовими потоками, інформаційним полем, спілкуванням з людьми. Спецслужби перетворилися на особливу силу, інститут держави, який під прапором захисту конституційного ладу, демократії, прав і свобод громадян збільшив ризики втрати цієї самої свободи та демократії.

Під приводом боротьби з тероризмом, корупцією, організованою злочинністю, із зовнішніми ворогами органи безпеки отримали повноваження, які далеко не завжди використовуються для захисту свобод людини. Включення до списку глобальних і регіональних загроз кліматичних змін, дезінформації, політичної поляризації, міграції, нерівності, міжнародної організованої злочинності, торговельних, валютних, технологічних та регуляторних воєн, дискримінації створює сприятливе середовище для ще більшого розширення сфер діяльності держави в цілому та її спеціальних, силових структур зокрема.

ПІДМІНА ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ ТА КАПІТАЛІЗМУ ДЕМОКРАТІЄЮ. ФАСТ СНЕСК ГІПОТЕЗ

У книзі «Чому одні країни багаті, а інші бідні» (Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty, 2012 р.) Дарон Аджемоглу та Джеймс Робінсон описали, як інститути формують і впливають на добробут. Перед нами приклад ідеалізації, навіть романтизації демократії та спрощення складних причинно-наслідкових зв'язків сучасного світу. Нобелівські лауреати вільно жонглюють агрегатними поняттями, термінами на кшталт «інститути», «демократія», «рівність» та «інклюзивність», підводячи до гіпотези, що інклюзивні політичні та економічні інститути забезпечують найшвидші темпи економічного зростання.

На думку авторів, інклюзивні інститути заохочують широку участь людей в економіці, конкуренції та інноваціях. Вони забезпечують рівні можливості та повагу до приватної власності. І саме вони створюють середовище, в якому більшість населення може використовувати можливості для поліпшення свого добробуту. Як наслідок, ми маємо стійке економічне зростання.

Екстрактивні інститути концентрують владу та ресурси в руках нечисленної політичної та економічної еліти. Вона блокує зміни, що загрожують її інтересам. У цій системі обмежується доступ до освіти, інновацій та підприємництва. Такий устрій перешкоджає економічному розвитку, консервує бідність та нерівність. Автори не надають чіткої термінології, яка б виключала різні тлумачення самого поняття «інститут» (один з основних дефектів інституціоналізму загалом), а також визначень «інклюзивний» та «екстрактивний».

Логіка Аджемоглу/Робінсона передбачає існування чотирьох комбінацій інститутів:

- 1 інклюзивні політичні інститути, інклюзивні економічні інститути;
- 2 інклюзивні політичні інститути, екстрактивні економічні інститути;
- 3 екстрактивні політичні інститути, інклюзивні економічні інститути;
- 4 екстрактивні політичні інститути, екстрактивні економічні інститути.

Автори книги взагалі не вказують на **інструменти оцінки** тих чи інших інститутів на інклюзивність та екстрактивність. Цей дефіцит відкриває широкі можливості для інтерпретацій. Вони пропонують прийняти на віру гіпотезу, що демократія, верховенство права, як основа інклюзивних інститутів, забезпечують багатство країни, але при цьому ні слова не кажуть про економічну свободу, права власності та малу державу, як фундаменти капіталізму.

Для верифікації валідності основної гіпотези Аджемоглу/Робінсона — інклюзивні політичні та економічні інститути як найбільш оптимальну комбінація для забезпечення економічного зростання та розвитку — візьмемо оцінки двох організацій.

Перше джерело - Freedom in the World 2025¹⁸ від Freedom House. У ньому надається оцінка стану політичних прав і громадянських свобод у світі. За цим Індексом ми визначаємо інклюзивність політичних інститутів. Вона практично тотожна інститутам демократії.

¹⁸Freedom in the World 2025 p. Freedom House. Лютий 2025
https://freedomhouse.org/sites/default/files/2025-02/FITW_World_2025_Feb.2025.pdf

¹⁹2025 Index of Economic Freedom. Heritage Foundation. March 2025.
https://static.heritage.org/index/pdf/2025/2025_indexofeconomicfreedom_highlights.pdf

Друге джерело — Індекс економічної свободи 2025 від Heritage Foundation¹⁹. Дані аналогічного індексу від Frazer Institute дуже схожі. Рівень економічної свободи — це показник інклюзивності економічних інститутів.

На основі статистичних даних МВФ ми порівняли номінальний ВВП у доларах США у 2006 та 2024 роках для всіх країн світу й визначили ті, що забезпечили максимальне зростання за цей період.

Перша група країн за період 2006–2024 років забезпечила зростання ВВП у доларах США щонайменше в чотири рази. До неї увійшли 30 країн.

Друга група забезпечила зростання ВВП у доларах США в 3,0–3,9 рази. До неї увійшла 31 країна світу.

Таким чином, оцінка гіпотези Аджемоглу/Робінсона на вибірці 61 країни світу з максимальним зростанням добробуту, що оцінюється за номінальним ВВП, за період 2006–2024 років є адекватним методологічним прийомом для оцінки валідності основної гіпотези авторів.

Перший тест. Топ-30 країн за найбільшими темпами зростання доларового ВВП у номінальному вираженні в період 2006–2024 років з точки зору інклюзивних та екстрактивних політичних і економічних інститутів можна поділити:

- 1 група країн «інклюзивні політичні та інклюзивні економічні інститути»: 5 країн (16,7%),
- 2 група країн «інклюзивні політичні та екстрактивні економічні інститути»: 9 країн (30%),
- 3 група країн «екстрактивні політичні інститути – інклюзивні економічні інститути»: одна країна (3,3%),
- 4 група країн «екстрактивні політичні інститути – екстрактивні економічні інститути»: 15 країн (50%).

Таким чином, гіпотеза, що інклюзивні політичні та економічні інститути – найоптимальніша комбінація для забезпечення економічного зростання та розвитку – повністю спростовується. Вона не має фактичного, емпіричного підтвердження.

Другий тест. 31 країна світу, яка в період 2006–2024 років збільшила доларовий ВВП у номінальному вираженні в 3,0–3,9 рази. Перевіримо їх на наявність інклюзивних та екстрактивних політичних і економічних інститутів. Ось яку картину ми отримали:

- 1 група країн «інклюзивні політичні та інклюзивні економічні інститути»: 13 країн (41,9%),
- 2 група країн «інклюзивні політичні та екстрактивні економічні інститути»: 8 країн (25,8%),
- 3 група країн «екстрактивні політичні інститути – інклюзивні економічні інститути»: 3 країни (9,7%),
- 4 група країн «екстрактивні політичні інститути – екстрактивні економічні інститути»: 7 країн (22,6%).

Навіть з урахуванням того, що до групи політичної інклюзивності ми віднесли «частково вільні» країни, а до групи економічної інклюзивності — «помірно вільні», результати аналізу цієї групи країн також не підтверджують гіпотезу Аджемоглу/Робінсона.

Ось результати оцінки гіпотези, що інклюзивні політичні та економічні інститути – найбільш оптимальна комбінація для забезпечення економічного зростання та розвитку, на основі 61 країни світу, які за період 2006–2024 років показали максимальні темпи зростання ВВП у номінальних доларах США.

- 1 група країн «інклюзивні політичні та інклюзивні економічні інститути»: 18 країн (29,5%),
- 2 група країн «інклюзивні політичні та екстрактивні економічні інститути»: 17 країн (27,9%),
- 3 група країн «екстрактивні політичні інститути – інклюзивні економічні інститути»: 4 країни (6,6%),
- 4 група країн «екстрактивні політичні інститути – екстрактивні економічні інститути»: 22 країни (36,0%).

Результати цього простого емпіричного тесту ставлять під сумнів гіпотези тих теоретиків і вчених, які вважають, що демократія в її нинішньому вигляді є головним і єдиним джерелом економічного зростання та розвитку. Ігнорування теорії підприємницького зростання Мізеса-Хайєка-Шумпетера, з одного боку, та теорії й практики провалів держави, зокрема в рамках інститутів демократії, з іншого, не дозволяє нам зрозуміти й усвідомити причини кризи демократії у світі, ерозії свободи та фундаментів самого Заходу.

Топ-30 країн світу з темпів зросту ВВП у номінальних \$ за 2006-2024

рр. Політичні та економічні інститути

КРАЇНА	ВВП в млрд. \$		ВВП 2024р. до 2006р., раз	Політичні інститути		Економічні інститути	
	2006	2024		Інклюзивні	Екстрактивні	Інклюзивні	Екстрактивні
Гайана	1,9	24,7	13	+ 74/100 Free			+ 99 place 58,3 Mostly unfree
Ефіопія	15,3	143,1	9,4		+ 18/100 Not free		156 place 48,1 repressed
Монголія	3,4	23,6	7	+ 84/100 Free		+ 74 place 62,6 moderately free	
Китай	2797,3	18748	6,7		+ 9/100 Not free		+ 151 place 49,0 repressed
Киргизстан	2,8	17,5	6,3		+ 26/100 Not free		+ 115 place 55,6 mostly unfree
Гвінея	4,2	25,8	6,2		+ 30/100 Not free		+ 123 place 54,6 mostly unfree
Камбоджа	8,3	47,3	5,7		+ 23/100 Not free		+ 98 place 58,2 mostly unfree
В'єтнам	84,3	459,5	5,5		+ 20/100 Not free	+ 61 place 65,2 moderately free	
Узбекистан	21,3	115	5,4		+ 12/100 Not Free		+ 100 place 58,0 mostly unfree
Молдова	3,4	18,1	5,3	+/- 60/100 party free			+ 97 place 58,3 mostly unfree
Бангладеш	86	451,1	5,3	+/- 45/100 party free			+ 122 place 54,7 mostly unfree
Таджикистан	2,8	13,5	4,8		+ 5/100 Not free		+ 136 place 51,5 mostly unfree
Панама	19,1	87,7	4,6	+ 83/100 free		+ 56 place 65,5 moderately free	
М'янма	13,5	61,2	4,5		+ 7/100 Not Free		+ 166 place 43,7 repressed
Мальдіви	1,6	7	4,4	+ 43/100 Party free			+ 155 place 48,3 repressed
Ліберія	1,1	4,8	4,4	+ 64/100 Party free			+ 154 place 48,5 repressed
Танзанія	18,9	80,2	4,3		+ 35/100 Not Free		+ 92 place 59,3 mostly unfree
Руанда	3,3	14,3	4,3		+ 21/100 Not free		+ 120 place 54,8 mostly unfree
Ірак	65,1	277,5	4,3		+ 31/100 Not Free		~ 155 place 48,3 repressed
Зімбабве	8,1	35,2	4,4		+ 26/100 Not Free		+ 173 place 35,1 repressed
Нігер	4,7	19,9	4,2		+ 30/100 Not Free		+ 137 place 51,5 mostly unfree
Непал	10,3	43,4	4,2	+ 62/100 Party Free			+ 131 place 52,5 mostly unfree
Болівія	11,5	48,4	4,2	+ 65/100 Party Free			+ 164 place 44,1 repressed
Грузія	8	33,8	4,2	+ 55/100 Party Free		+ 35 place 69,0 moderately free	
Індія	940,3	3909,1	4,2	+ 63/100 Party Free			+ 128 place 53,0 mostly unfree
Коста-Ріка	22,7	95,4	4,2	+ 91/100 Free		+ 41 place 68,6 moderately free	
Кенія	29,7	120,9	4,1	+ 51/100 Party Free			+ 121 place 54,8 mostly unfree
Лаос	3,9	15,9	4,1		+ 13/100 Not Free		+ 140 place 51,1 mostly unfree
Вірменія	6,4	25,5	4	+ 54/100 Party Free		+ 57 place 65,4 moderately free	
Уганда	14,1	56,5	4		+ 34/100 Not Free		+ 139 place 51,3 mostly unfree

Джерело: розрахунки автора по даним МВФ. World Economic Outlook Database. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2025/april>

Країни світу, які збільшили ВВП у \$ у 3,0 – 3,9 рази за 2006-2024 рр. Політичні та економічні інститути

КРАЇНА	ВВП в млрд. \$		ВВП 2024р. до 2006р., раз	Політичні інститути		Економічні інститути	
	2006	2024		Інклюзивні	Екстрактивні	Інклюзивні	Екстрактивні
 Джибуті	1,1	4,3	3,9		+ 24/100 Not free		+ 114 place 55,7 mostly unfree
 Уругвай	21,4	81,0	3,8	+ 96/100 Free		+ 29 place 70,2 mostly free	
 Катар	58,6	221,5	3,8		+ 25/100 Not free	+27 place 70,2 mostly free	
 Папуа Н. Гвінея	8,4	31,7	3,8	+ 61/100 Party free			+ 130 place 52,5 mostly unfree
 Сингапур	148,6	547,4	3,7	+ 61/100 Party free		+ 1 place 84,1 free	
 Буркіна Фасо	6,5	24,0	3,7		+ 25/100 Not free		+ 141 place 51,0 mostly unfree
 Бурунді	1,3	4,7	3,6		+ 15/100 Not free		+ 170 place 39,7 repressed
 Мальта	6,8	24,3	3,6	+ 87/100 Free		+ 48 place 66,8 moderately free	
 Гватемала	31,3	112,6	3,6	+ 48/100 Party free		+ 71 place 63,4 moderately free	
 Філіппіни	127,7	461,6	3,6	+ 58/100 Party free		+ 82 place 60,6 moderately free	
 Азербайджан	21,0	74,3	3,5		+ 7/100 Not Free	+ 75 place 62,5 moderately free	
 Індонезія	396,5	1396,3	3,5	+ 56/100 Party free		+ 60 place 65,2 moderately free	
 Казахстан	81,0	284,8	3,5		+ 23/100 Not free	+ 68 place 63,8 moderately free	
 Кот Д'Івуар	24,6	87,1	3,5	+ 49/100 Party free			+101 place 57,8 mostly unfree
 Гаїті	7,5	26,2	3,5		+ 24/100 Not Free		+ 163 place 46,1 restricted
 Гондурас	10,8	37,0	3,4	+ 48/100 Party free			+ 90 place 59,6 mostly unfree
 Ізраїль	159,1	540,4	3,4	+ 73/100 Free		+ 30 place 69,9 moderately free	
 Макао	14,9	50,2	3,4		+ 9/100 Not free		+ 151 place 49,0 repressed
 Бутан	0,9	3,1	3,4	+ 68/100 Free			+ 102 place 57,5 mostly unfree
 Йорданія	15,8	53,4	3,4	+ 34/100 Party Free			+ 91 place 59,4 mostly unfree
 Єгипет	112,9	383,1	3,4		+ 18/100 Not Free		+ 145 place 50,9 mostly unfree
 Малі	6,9	22,7	3,3		+ 24/100 Not Free		+ 129 place 52,6 mostly unfree
 Парагвай	13,4	44,0	3,3	+ 63/100 Party Free		+ 59 place 65,2 moderately free	
 Перу	87,5	289,1	3,3	+ 67/100 Party Free		+ 54 place 65,9 moderately free	
 Болгарія	34,4	112,2	3,3	+ 77/100 Free		+ 37 place 68,8 moderately free	
 Румунія	122,1	384,1	3,2	+ 82/100 Free		+ 51 place 66,5 moderately free	
 Того	3,2	9,8	3,1	+ 41/100 Party Free			+ 132 place 52,3 mostly unfree
 Шрі-Ланка	33,4	99,0	3,0	+ 58/100 Party Free			+ 148 place 49,4 restricted
 Чорногорія	2,7	8,0	3,0	+ 69/100 Party Free		+ 67 place 63,8 moderately free	
 Бенін	7,0	21,2	3,0	+ 60/100 Party Free			+ 96 place 58,5 mostly unfree
 Албанія	9,0	27,3	3,0	+ 68/100 Party Free		+ 50 place 66,6 moderately free	

Джерело: розрахунки автора по даним МВФ. World Economic Outlook Database. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2025/april>

ВАРІАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ ДО 2070 РОКУ

Демократія та сама концепція держави, система управління в країні мають зазнати суттєвої, глибокої трансформації в контексті гострих загроз безпеці у світі:

- ◆ російсько-українська війна,
- ◆ ірано-ізраїльська,
- ◆ ірано-американська війна,
- ◆ дії США у Венесуелі та потенційно на Кубі,
- ◆ ризики військового протистояння Китаю та Тайваню,
- ◆ війна між Пакистаном та Афганістаном,
- ◆ військові конфлікти в Африці,
- ◆ ерозія трансатлантичного партнерства, зокрема НАТО та ОБСЄ,
- ◆ нерелевантність ООН та її організацій,
- ◆ криза мультикультуралізму та нелегальної міграції,
- ◆ боргова криза понад 100 країн світу,
- ◆ криза вартості життя та доступності товарів/послуг
- ◆ криза довіри до держави,
- ◆ загальна глобалізація виробництва товарів і послуг,
- ◆ демографічна ситуація у світі та величезний обсяг нічим не забезпечених соціальних, пенсійних зобов'язань держави перед громадянами.

Можливі різні варіанти та сценарії реформ тих інститутів, процедур і механізмів, які складають сукупність «демократії». Розглянемо основні з них.

ВАРІАНТ 1

Відмова від демократії на користь авторитаризму та тоталітаризму. У цьому випадку процедури виборів остаточно стають ритуальними у рамках кулуарних домовленостей потужних угруповань у політичному світі. Така система державного управління може проявитися у вигляді фашизму, синдикалізму чи націонал-соціалізму.

Цей сценарій віддає стратегічні позиції економіки: основні ресурси та активи зосереджені в руках улюбленців уряду, а сам уряд керується власниками ресурсів та активів. У такій моделі людям надають можливість на базовому рівні забезпечувати свій добробут, займатися малим бізнесом, але всі канали зростання перебувають під контролем Синдикату. Уряд забезпечує виробництво товарів і послуг першої потреби, зокрема житлово-комунальних, транспортних та телекомунікаційних.

Державна система освіти та охорони здоров'я виконують функцію формування людського капіталу, який вважає правильним і прийнятним авторитаризм як форму державного управління.

Політичні вибори (президента, парламенту, місцевих органів влади) являють собою конкуренцію узгоджених агентів, які імітують різне ставлення до бізнесу, суспільства та влади, але в рамках однієї заданої парадигми.

Сьогодні десятки країн світу дрейфують у напрямку від демократії до авторитаризму через стадію «гібридного режиму». Такий варіант не усуває тих негативних наслідків та екстерналій, які утворилися в результаті дії необмеженої демократії. Він вигідний для 3% населення планети, що живе коштом 97% решти.

ВАРІАНТ 2

Відмова від загального рівного виборчого права, запровадження різних виборчих «ваг» для різних категорій громадян, тобто узаконена сегрегація в ім'я нейтралізації популізму, культури залежності та домагань на безкоштовні товари чи послуги за рахунок держави.

Прихильники такого підходу вважають, що органи державної влади, сформовані з урахуванням цього принципу, будуть більш відповідальними щодо ресурсів та активів, оскільки вони самі генерують багатство, додану вартість, створюють робочі місця, сплачують податки та безпосередньо взаємодіють із представниками різних державних структур.

Як критерії збільшення голосів від одного громадянина-виборця пропонується, наприклад, обсяг сплачених податків або прибуткового податку. Такий підхід збільшує політичну, електоральну вагу чистих платників податків, тобто тих, хто сплачує до бюджету держави більше податків, ніж сумарно отримує від неї благ (товарів, послуг). З іншого боку, знижується електоральна вага тих громадян, які виступають у якості чистих (net) реципієнтів держави, тобто через зарплату, соціальні допомоги, дотації, різні інші трансферти вони отримують благ на більшу суму, ніж сплачують податків.

Але як розглядати пенсіонерів, які формально 30–40 років платили до державного пенсійного фонду і на пенсії не є утриманцями, а одержувачами своїх грошей?

Узаконена електоральна нерівність ставить цілу низку питань і проблем. Як визначити тих (громадян, категорії громадян), які матимуть не один, а більше голосів? Скільки голосів матиме громадянин, якщо він, наприклад, є «чистим» платником до державного бюджету? Чи залежить це від обсягу сплачених податків, від різниці між тим, скільки він сплачує до бюджету, і сумою послуг/товарів, які отримує від держави? За якою методологією буде проводитися цей розрахунок? Як оцінити нематеріальний внесок тієї чи іншої людини? Чи будуть розглядатися інші критерії для оцінки «внеску в уряд/країну», наприклад, служба в ЗСУ, правоохоронних органах, благодійна діяльність тощо.

Є ще один аспект такої електоральної нерівності. Потенційно може скластися ситуація, коли чисті платники податків створять коаліцію або навіть політичну партію і через неї зможуть чинити вплив, тиск на діяльність виконавчої чи законодавчої влади. Тобто ризики state capture не зникають, а якщо взяти до уваги ціннісні установки, політичну орієнтацію власників великого бізнесу, то сформовані таким чином органи влади можуть бути досить близькими до виборчої системи рівного права. Якщо вже вводити принцип нерівності виборців, то тоді постає питання: «Чи потрібно в такій системі для захисту держави від популізму, перетворення на Левіафана, позбавляти громадянина голосу, якщо він є великим чистим бенефіціаром бюджету, тобто отримані ним ресурси, активи істотно перевищують сплачені ним податки?»

Окрім технічних питань виникає головне питання: «Як узаконити нерівне виборче право?» Чи є такий спосіб нейтралізації дефектів демократії прийнятним для політичних, інтелектуальних, культурних, економічних еліт і для суспільства в цілому, принаймні, для його активної частини? Скільки ресурсів потрібно теоретично інвестувати в адвокування цієї ідеї в ситуації відкритої політичної конкуренції? Нарешті, чи є гарантії, що такого роду виборча система буде генерувати систему державного управління на довгострокову перспективу, яка буде малою, ефективною державою з орієнтацією на економічну, особисту свободу та приватну власність?

Такого роду пропозиції являють собою недостатньо вивчене моделювання теоретичних систем у сфері держави, права та виборчих систем.

ВАРІАНТ 3

Відмова від демократії на користь анархії. Такі ідеї висувують прихильники анархокапіталізму та інших форм анархізму. На їхню думку, така політична система самоорганізації громадян є кращою за демократію. Анархісти, як і утопісти-соціалісти, описують статичні цільові моделі, оминаючи перехід до них із нинішнього стану.

У 1990-х на пострадянському просторі державні структури, зокрема силові та правоохоронні, були дуже слабкими. De jure держава залишалася власником практично всіх ресурсів і активів, домінімним роботодавцем. Продовжували мати законодавчу силу тисячі законодавчих актів, які регулювали всі аспекти виробництва та обміну товарами й послугами, але de-facto державні органи контролю та примусу до виконання цих правових норм і стандартів не працювали, були паралізовані.

Держава не виконувала навіть базову функцію щодо захисту громадян, їхнього майна від злочинців, грабіжників і гвалтівників. Цю функцію почали виконувати великі та малі організовані злочинні угруповання, рекетири, які встановили контроль над різними сферами економічної діяльності, фінансовими потоками. Багато з них були пов'язані з формальними

силовими структурами, спецслужбами, які в умовах паралічу держави монетизували свої зв'язки, статус і професійні знання для отримання особистої вигоди.

Теоретично перехід від демократії до анархії – це не перехід у режим «почнемо будувати світле майбутнє з нуля». Це не *tabula rasa*, коли старі зв'язки, уклад, традиції, культурні та поведінкові коди й ієрархії зникають, а на чистому місці формуються нові зв'язки, моделі поведінки та патерни взаємовідносин. Державна власність сама по собі не стає приватною в результаті взаємної домовленості працівників, керівників і правоохоронних органів. Скасування зобов'язань перед пенсіонерами, кредиторами, комерційними партнерами з високим ступенем ймовірності призведе до протестів і вимог відновити справедливість, законність і порядок.

У такій системі відбуватиметься конкуренція різних силових угруповань. Вона може закінчитися перемогою найсильнішого і встановленням контролю над завойованою ним територією, а може тривати дуже довго, прирікаючи людей на життя в режимі закону джунглів.

Пропозиція виправити вади демократії через анархію – це не реальний науковий, політекономічний, правовий сценарій, а ексцентричний, схоластичний, зарозумілий, і видається формою інтелектуального нарцисизму та ескапізму.

ВАРІАНТ 4

Відмова від демократії на користь монархії або деякі поради супер просунутих технократів (авторитарна аристократична технократія).

Це ще одна утопічна конструкція, яка романтизує монархію, апелюючи до добрих, старих часів, коли нібито була гармонія, верховенство права і не було тих негативних наслідків, які генерує демократія.

Виникає чимало запитань. Хто, і на яких підставах, через які процедури може стати монархом? Яка буде його легітимність? Якими будуть його повноваження, функції, права та обов'язки? Якою буде структура власності, режим економічної діяльності всередині країни, а також взаємовідносин із зовнішнім світом, яким буде рівень особистої, громадянської та економічної свободи? Якщо сьогоднішні диктатури, тоталітарні країни стануть монархіями, що зміниться для пересічних людей? Як це вплине на модель економічного зростання та розвитку?

Ті ж питання та проблеми виникають при моделі управління країною через якусь раду суперпросунутих технократів, власників високотехнологічних компаній. Їхні претензії на політичну владу лише на тій підставі, що вони в даному короткому історичному проміжку часу виявилися успішними, не мають ні правового, ні етичного, ні політичного обґрунтування. Пропозиція розв'язання проблем демократії через християнський технофутуризм (П. Тіль, К. Ярвін), віру в інформаційні, комунікаційні мережі та рішення обраної групи самопризначених жерців, монарха у статусі CEO – це чергова схоластична утопія, інтелектуальний пафос, що дискредитує ідеї свободи. Перед нами чергова спроба привернути увагу до моделі, в якій нібито поєднуються освічений авторитаризм, економічна свобода, а функцію держави виконує справедлива, неупереджена та дешева рада директорів на чолі з е-монархом.

ВАРІАНТ 5

Конституційні обмеження розміру, функціоналу та повноважень держави за умови збереження загального рівного виборчого права.

Джерелом історично безпрецедентного економічного зростання та розвитку у XIX–XXI століттях стала не демократія сама по собі, а свобода (особиста, політична, економічна) та капіталізм (захист права приватної власності, реалізація принципу верховенства права, відкрита конкуренція, вільна торгівля, особиста відповідальність через механізм «прибуток – збитки»).

Інститути демократії були захоплені, зламані теоретиками, ідеологами та вигодонабувачами моделі держави загального інтервенціонізму. Поступово відбувалася ерозія, руйнування приватної власності. Вводилися обмеження на режим вільного обміну між людьми, скорочувалися сфери добровільного, взаємовигідного обміну через розширення держави у всіх сферах життєдіяльності людей. Демократія без конституційних обмежувачів, без червоних ліній, які визначають межі повноважень більшості в плані забезпечення приватної власності та свободи вибору людини, спочатку паралізувала капіталізм і вільний ринок, а потім стала жертвою власної експансії.

Так чи інакше, ключовою проблемою і демократії, і економіки є Держава. Для подолання кризи електоральної демократії та одержавленої економіки доцільно внести до Конституції такі максимальні рамки для місця та розміру держави в економіці:

- 1 10% — обсяг державної власності ресурсів та активів від загального обсягу;
- 2 25% ВВП — розмір загальних державних витрат;
- 3 2% ВВП — дефіцит бюджету органів державного управління або повна заборона дефіциту;
- 4 20% ВВП — обсяг державного боргу;
- 5 10% — зайнятість у державному секторі, включаючи армію та правоохоронні органи, від загального обсягу робочої сили;
- 6 2% на рік — інфляція при збереженні монополії держави на гроші. Після ліквідації монополії держави на гроші цей параметр виключається, оскільки ринкові сили впливатимуть на динаміку цін.

Ці цифри є цільовими показниками. У кожної країни буде свій перехідний період щодо їх досягнення, особливо у сфері державних активів, бюджету, боргу та зайнятості. Проте, якщо країна не веде війни, то перехід до такого режиму можливий протягом 5–7 років.

Такий правий режим нейтралізує політичний популізм, вплив деструктивних ідеологій (соціалізм, фашизм, нацизм, лівіафанство в найрізноманітніших проявах, включаючи welfare state) та зміцнює джерела зростання й розвитку, які зробили західну цивілізацію з її демократією, капіталізмом і свободою найуспішнішою в історії людства.

ВИСНОВКИ

Криза демократії 2020-х років є прямим наслідком довготривалого ігнорування її природи, особливостей функціонування за умов рівного виборчого права та перетворення малої держави спочатку в welfare state, а потім в державу загального інтервенціонізму.

Демократія чимось схожа на ядерну енергію. Вона може бути безумовним благом, економічною цінністю, джерелом розвитку. Проте вона вимагає суворого дотримання законів науки, використання технологій та процедур. Інакше може бути катастрофа на кшталт Чорнобиля (1986) чи Фукусіми (2011).

Вчені у сфері філософії, політики та державного управління на самому початку прийняття демократії як базової моделі управління попереджали політиків та суспільство про необхідність обережності при використанні демократії.

Шарль Луї де Монтеск'є (Charles Louis de Montesquieu) попереджав про деградацію демократії двома способами. Перший — дух нерівності, коли мала група еліт захоплює всю владу, а "звичайна людина" ігнорується. Другий — дух граничної рівності, коли кожен хоче бути господарем, але ніхто не хоче жити за законом та поважати владу. Це коли «чеснота» змінюється прагненням повної вседозволеності. В результаті виходить хаос, який приводить до влади диктатора, покликаного поновити порядок²⁰.

Ш. Монтеск'є стверджував, що найважливіший актив країни — це її «душа», яка має будуватися на системі базових цінностей. Коли вони відкидаються чи піддаються ерозії, розпад держави стає питанням часу. Протягом ХХ і першої чверті ХХІ століття ми фіксуємо захоплення «душі», якщо використовувати образ Монтеск'є, теоретиками та ідеологами Держави загального інтервенціонізму.

Державна VIP-бюрократія через демократичну волю більшості запустила механізми ерозії тієї самої душі західної цивілізації: особистої, громадянської та економічної свободи, приватної власності, персональної відповідальності, механізму «прибуток — збитки», відкритої конкуренції та вільної торгівлі. Принцип самоналежності людини було замінено на належність певній групі, класу, інституту чи організації (держави, християни, чоловіки, білі, робітники, освічені, бідні тощо).

Захоплення демократії урядами призвело до більш негативних наслідків, ніж навіть попереджав Ш. Монтеск'є — до апатії, пасивності громадян. Вони відчувають себе не активними творцями законів, правил, за якими живе суспільство, а приймають ці правові інструменти, як даність, даровану зверху деякими верховними жерцями.

²⁰Charles-Louis de Secondat, Baron of La Brède and of Montesquieu. translated, edited, and with an introduction by Henry C. Clark. Liberty fund. Indianapolis. 2012
https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2534/Montesquieu_Thoughts1609_LFeBk.pdf
The Complete Works of M. de Montesquieu. Volume 1. London. Printed for T. Evans, in the Strand; and W. Davis, in Piccadilly. 1777
<https://oll.libertyfund.org/people/charles-louis-de-secondat-baron-de-montesquieu>

«...Тиранія принца в олігархії не така небезпечна для суспільного добробуту, як апатія громадянина в демократії»²¹. ¶

²¹Montesquieu, Spirit of the laws, 1748. From the series Great Ideas., 1952

<https://americanart.si.edu/artwork/tyranny-prince-oligarchy-not-so-dangerous-public-welfare-apaty-citizen-democracy>

Технократизм уряду, створення недемократичних наднаціональних органів, міжнародних організацій, відрив касти держуправлінців від звичайних громадян, скорочення сектора добровільного ринкового обміну – все це призвело до відчуження громадянина від держави.

Як наслідок, ми маємо кризу довіри та зростаючу кризу легітимності тієї системи управління, яка сьогодні домінує у світі. Держава підім'яла під себе і бізнес, і суспільство. В результаті слабшає система права, примусу до виконання закону, зокрема тому, що він став суперечливим джерелом дискреції для контролюючих, правоохоронних та судових органів. І цю ситуацію передбачав великий Ш. Монтеск'є: «Коли закони перестають виконуватися, а це може бути наслідком лише занепаду республіки, держава вже втрачена»²².

²²Montesquieu, Spirit of the laws, 1748. From the series Great Ideas., 1952

<https://americanart.si.edu/artwork/tyranny-prince-oligarchy-not-so-dangerous-public-welfare-apaty-citizen-democracy>

Великий французький мислитель попереджав, що демократична держава за визначенням не є вільною, і що політичну свободу можна знайти лише в моделі «помірної держави» (moderate government), і то не завжди.

«...Вона існує лише тоді, коли немає зловживання владою. Однак повсякденний досвід показує нам, що кожна людина, наділена владою, схильна зловживати нею та використовувати свої повноваження на повну»²³. ¶

²³Montesquieu, The Spirit of the Laws <https://oll.libertyfund.org/people/charles-louis-de-secondat-baron-de-montesquieu>

Отже, демократію і, відповідно, Державу, необхідно помістити в рамки жорстких обмежень, систему стримувань та противаг та чіткого поділу влади. Ці рекомендації та постулати були сформульовані, в ті часи, коли ще не було загального рівного виборчого права, а розмір Держави (загальні держвитрати) у США не перевищував 5% ВВП, у країнах Західної Європи – 10 – 13% ВВП.

У ХХІ столітті бюрократичний апарат встановив контроль над механізмами та процедурами демократії, над основними політичними партіями, впливовими НУО та мережевими організаціями на кшталт профспілок, тим самим узурпувавши всю владу (законодавчу, виконавчу та судову) у своїх руках.

Теоретики демократії її інтерпретатори, полісімейкери кінця ХХ – початку ХХІ століття не лише проігнорували уроки вчених епохи Просвітництва, а й висновки вчених школи громадського вибору (public choice theory), зокрема Дж. М. Б'юкенена.

«...Влада завжди розбещує, а основна ідея демократії полягає в тому, щоб розподілити владу і не допустити її концентрації»²⁴. ¶

²⁴The Collected Works of James M. Buchanan, Vol. 3. The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy, with a Foreword by Robert D. Tollison (Indianapolis: Liberty Fund, 1999). <https://oll.libertyfund.org/titles/buchanan-the-calculus-of-consent-logical-foundations-of-constitutional-democracy>

Еволюція демократії у ХХ столітті, особливо після Другої світової війни відбувалася у прямо протилежному напрямі – до концентрації політичної, економічної влади у рамках моделі Держави загального інтервенціонізму. У цій системі свободі не дозволили діяти так, щоб вона призвела до природних наслідків, як рекомендували теоретики школи громадського вибору.

Владний синдикат порушив ще одну рекомендацію Дж. М. Б'юкенена і Г. Таллока: «Уявна невідповідність між індивідуальними бажаннями та суспільними інтересами усувається за допомогою обміну та добровільної угоди».

Добровільний обмін та угода – це основа вільного ринку, капіталізму. Коли держава розрослася до 45 – 50% ВВП (державні витрати) та його регуляторні вимоги перевищили 10% ВВП, а транзакційні витрати збільшилися до 5 – 7% ВВП, коли держава витіснила приватний сектор із багатьох видів комерційної діяльності, зокрема зі сфери фінансів, ні про яку добровільність та ринок вже не може йти мова.

До такого результату привела нас не обмежена жорсткими рамками демократія та держава.

Громадянам вселили страх перед нерегульованим вільним ринком, який нібито неминуче призводить до утворення монополій. Теоретики демократії та Великої держави впровадили в економіку псевдонаукову теорію ринкових екстерналій, а насправді отримали цілий набір взаємопідсилюючих провалів держави. Але знову застереження Дж. Б'юкенена були проігноровані:

«...«Поняття екстерналій або «зовнішніх ефектів» часто використовується як виправдання для державного втручання, однак це небезпечний прецедент, який може призвести до обмеження свободи особистості». ¶

В рамках теорії суспільного вибору він закликав до введення конституційних обмежень на діяльність Уряду, нагадуючи, що політики та бюрократи – це не ангели, а люди, які мають власні інтереси. На жаль, популярні серед урядів, міжнародних економічних організацій економетричні моделі ігнорують цей висновок, ідеалізуючи та наділяючи душею концепцію «держава».

«Автори Конституції Сполучених Штатів, батьки-засновники, не передбачали необхідності чи потреби в контролі над розширенням повноважень органів самоврядування, принаймні в конкретному плані, і ці аспекти також не розглядалися в традиційному політичному дискурсі. Обмеження або стримувальні фактори щодо державних органів і відомств обговорювалися здебільшого з точки зору дотримання демократичних процедур. Урядовці підкорялися законам через передбачувану схильність розширювати свої повноваження за межі процедурних обмежень, імовірно на шкоду громадянам. Однак у багатьох дискусіях малося на увазі, що, доки демократичний процес працює, нема потреби в обмеженнях. Система стримувань і противаг, що, зрештою, походить від Монтеск'є, рідко інтерпретувалася як така, що має серед своїх цілей обмеження зростання уряду»²⁵, пише Дж. Б'юкенен.

Політична та економічна історія як країн класичного Заходу, так і решти світу переконливо доводить, що відсутність контролю над демократією та Державою призводить до ерозії самої демократії та свободи. Причому руйнація економічної свободи відбувається першою, а потім руйнується політична, громадянська та особиста свободи. Про це переконливо писали як представники Австрійської школи економіки, так і школи громадського вибору, аналізуючи наслідки практичної реалізації рекомендацій Джона Кейнса²⁶.

Нинішня криза демократії та Держави потребує глибоких, системних рішень. Косметичними заходами цю проблему вирішити неможливо. Вперше в історії ми маємо кризу трьох цивілізаційних елементів:

- 1 Демократії як системи управління.
- 2 Держави як набору інститутів для організації життєдіяльності громадян.
- 3 Mainstream економічної моделі держави загального інтервенціонізму (Welfare State).

Ця багаторівнева криза відбувається на тлі широкомасштабних, кривавих воєн: тоталітарна Росія воює проти України; розпалюється ірано-американська, ірано-ізраїльська війна; йде пакистано-афганська війна; не затихають озброєні зіткнення в Африці.

Державний інтервенціонізм, у тому числі й в соціальній політиці, негативно вплинув на демографічну ситуацію, спровокував міграційну кризу, посилив кризу довіри, послабив демократію та збільшив попит на авторитаризм. Виконання всіх зобов'язань держави у сфері охорони здоров'я та пенсійного забезпечення вже в першій половині 2030-х загрожує дефолтом не лише країнам, що розвиваються, а й розвиненим країнам. Нагромаджені в рамках моделі welfare state структурні, інвестиційні помилки не дозволяють нейтралізувати численні джерела криз внесенням лише косметичних заходів (fine tuning).

Після розпаду Радянської імперії нові країни проходили через транзит від тоталітаризму до демократії, від держплану до ринкової економіки, від ізоляціонізму до відкритості та включення до міжнародної системи поділу праці. У 1980-х Захід в особі мозкових центрів, університетів, державних агентств розвитку не мав теорії та практики транзиту для посттоталітарних країн, тому як базову модель було обрано welfare state або модель держави загального інтервенціонізму.

У ній синдикат VIP-бюрократії відіграв головну роль як в інститутах демократії, так і в економіці. Тому в більшості пострадянських країн представники партійних, господарських, силових мережевих структур легко захопили систему державного управління, розподілили ресурси та активи серед вузької групи комерційних фаворитів, перейшли в режим керованої демократії (гібридний режим) та олігархату.

Сьогодні практично весь світ стоїть на порозі системного багаторівневого транзиту. Теорії транзиту, шляхів від держплану до вільного ринку, від демократії Левіафана до демократії вільного ринку та малої держави немає. Чинна система управління більшістю країн через політичні партії перебуває у глибокій кризі

Традиційні інтелектуальні центри вивчення демократії, моделей розвитку в країнах Заходу та їх клони в країнах, що розвиваються, продовжують генерувати інтелектуальні продукти за інерцією, без урахування ситуації в реальному житті. Вони поведуться приблизно так само, як НАТО в умовах російсько-української війни.

Світ в умовах радикальної невизначеності входить в епоху одночасного транзиту трьох головних цивілізаційних елементів, не маючи при цьому ні бачення, ні стратегії, ні програми.

Ми передбачили, спрогнозували цей розвиток подій.

Уроки та рекомендації для України, як і для більшості країн, що розвиваються, викладено – у книзі **«Новий Захід. Українська мрія»**, а також у численних концептуальних дослідженнях Міжнародного Інституту Свободи, зокрема, це **Концепція національної економічної безпеки** з відповідним Індексом, **Індекс економіки здорового глузду** та **Індекс соціального добробуту**.

Складність і комплексність проблем, які стоять перед розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, вимагає створення міждисциплінарних, багатопрофільних, міжнародних інтелектуальних робочих груп (task forces) для точної наукової діагностики стану справ у світі й вироблення стратегій та програм порятунку Свободи через глибоку реформу інститутів демократії, економічної моделі та, відповідно, перегляд функцій, місця та розміру Держави.

Всі аналітичні матеріали Міжнародного Інституту Свободи (ILI) на офіційному вебсайті www.ilibertyinstitute.org доступні для вільного вивчення, цитування та поширення з релевантним посиланням на джерело.

ПРО МІЖНАРОДНИЙ ІНСТИТУТ СВОБОДИ (ILI)

Міжнародний Інститут Свободи (ILI) — незалежний, некомерційний, позапартійний, мозковий центр, діяльність якого спрямована на популяризацію, розвиток, зміцнення ідей та цінностей свободи шляхом експертних досліджень та практичних рішень для економіки та політики України, інших країн Європи та світу.

Об'єктами наукових досліджень ILI є теорія та практика економічного розвитку, транзит економік країн від соціалістичної (радянської) моделі до капіталістичної, роль і місце людини, бізнесу та держави у створенні багатства та процвітання, а також свобода як ключовий нематеріальний актив XXI століття.

Щороку Інститут створює три оригінальні індекси для оцінки різних аспектів економічної діяльності Людини, Бізнесу та Держави для поліпшення якості державного управління, економічної політики, механізмів взаємодії власників, інвесторів, виробників, підприємців та споживачів.

media@ilibertyinstitute.com

<https://www.ilibertyinstitute.org>

<https://x.com/ilibertyinst>

<https://www.facebook.com/ilibertyinstitute>

<https://www.linkedin.com/company/ilibertyinstitute>

<https://www.youtube.com/@ilibertyinstitute>

<https://www.youtube.com/@ILleducation>

<https://t.me/VoxLiberty>